

УДК 378.4(477.51-21):37-055.2«1943/1964»

СТРАШКО Євгенія,кандидат історичних наук, доцент кафедри
історії України Ніжинського державного
університету імені М. В. Гоголя
(м. Ніжин, Україна)ye.strashko@ndu.edu.uaORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9655-3333>**ЧАЛЕНКО Альона,**аспірантка кафедри історії України
Ніжинського державного університету
імені М. В. Гоголя (м. Ніжин, Україна)aliona.chalenko@ukr.netORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2963-8668>

ТРАНСФОРМАЦІЇ ЖІНОЧОГО ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ НІЖИНСЬКОГО ПЕДАГОГІЧНОГО ІНСТИТУТУ ІМ. М. В. ГОГОЛЯ (1943–1964 рр.)

У статті розглянуто становище жінок-освітянок у Ніжинській вищій школі протягом періоду пізнього сталінізму та хрущовської лібералізації (1943–1964 рр.). На основі архівних джерел та новітньої історіографії здійснено аналіз особливостей формування жіночого студентського контингенту, його соціально-демографічних та етно-географічних характеристик. Особливу увагу приділено вивченню мотивації абітурієнток при виборі педагогічної професії, їхнім освітнім стратегіям та адаптації до навчального процесу в повоєнних умовах. Розкрито специфіку централізованої системи розподілу випускниць на роботу та її роль у забезпеченні освітніх закладів педагогічними кадрами. Проаналізовано географію працевлаштування молодих спеціалісток, особливості їхньої професійної адаптації та кар'єрного зростання. Зазначено

проблеми, з якими стикалися випускниці під час обов'язкового відпрацювання за направленням.

Досліджено процес комплектування викладацького складу інституту через залучення фахівчинь з різних регіонів СРСР як ідеологічний сегмент загальнодержавної політики русифікації та культурної асиміляції. Окреслено механізми кадрової політики, критерії відбору викладачок та вимоги до їхньої політичної благонадійності. Охарактеризовано професійну та громадську діяльність жінок-викладачок, їхній внесок у розвиток навчального процесу та наукових досліджень в умовах жорсткого політичного й ідеологічного контролю. На основі біографічних даних з'ясовано життєві траєкторії найбільш яскравих представниць викладацького колективу, їхні стратегії професійної самореалізації та взаємодії з владними структурами.

Встановлено, що досвід жінок-освітянок Ніжинського педагогічного інституту ім. М. В. Гоголя відображав складне поєднання професійної самореалізації та ідеологічних обмежень українського жіноцтва, характерне для радянської системи вищої освіти. Результати дослідження дозволяють краще зрозуміти гендерні аспекти функціонування радянської вищої школи та механізми формування національних кадрів інтелігенції в умовах тоталітарного режиму.

Ключові слова: гендерні студії, жіноча історія, жінки-освітянки, жінки-викладачки, жінки-студентки, Ніжинський педагогічний інститут, пізній сталінізм, хрущовська лібералізація, русифікація, національна ідентичність, асиміляція.

TRANSFORMATIONS OF THE WOMEN'S EDUCATIONAL SPACE AT NIZHYN MYKOLA GOGOL PEDAGOGICAL INSTITUTE (1943–1964)

The article examines the situation of women educators at Nizhyn Higher Education Institution during the period of late Stalinism and Khrushchev's liberalization (1943-1964). Based on archival sources and recent historiography, the study analyzes the formation patterns of the female student contingent, including their socio-demographic and ethno-geographical characteristics. Special attention is paid to examining the motivations of female applicants in choosing the teaching profession, their educational strategies, and adaptation to the learning process in post-war conditions. The article reveals the specifics of the centralized system of graduate placement and its role in staffing educational institutions with pedagogical personnel. The geography of young female specialists' employment, peculiarities of their professional adaptation, and career growth are analyzed. The challenges faced by graduates during their mandatory work placement are highlighted.

The study investigates the process of faculty recruitment through the engagement of female specialists from various USSR regions as an ideological segment of the nationwide policy of Russification and cultural assimilation. The mechanisms of

personnel policy, selection criteria for female teachers, and requirements for their political reliability are outlined. The professional and social activities of women faculty members are characterized, including their contribution to the development of the educational process and scientific research under strict political and ideological control. Based on biographical data, the life trajectories of the most prominent female faculty members are examined, including their strategies for professional self-realization and interaction with power structures.

The research establishes that the experience of women educators at Nizhyn Mykola Gogol Pedagogical Institute reflected the complex combination of professional self-realization and ideological restrictions on Ukrainian women, characteristic of the Soviet higher education system. The research results provide better understanding of the gender aspects of Soviet higher education functioning and the mechanisms of forming national intellectual cadres under a totalitarian regime.

Keywords: *gender studies, women's history, women educators, women faculty members, female students, Nizhyn Pedagogical Institute, late Stalinism, Khrushchev's liberalization, Russification, national identity, assimilation.*

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку вітчизняної історичної науки дослідження жіночої історії набуває особливої актуальності та стає одним із пріоритетних напрямів історичних розвідок. У межах даної проблематики науковці акцентують увагу на аналізі формування та інтенсифікації залучення жінок у систему вищої освіти. Це дає змогу дослідникам глибше зрозуміти процеси трансформації радянського суспільства, виявити декларативні суперечності державної гендерної політики й оцінити її вплив на емансипацію жінок у сфері інтелектуальної праці, зокрема у період пізнього сталінізму та доби хрущовської лібералізації.

Аналіз наукових публікацій. Історіографічний аналіз досліджуваної проблеми візуалізує наявність значного масиву наукових праць, що масштабують різноманітні історичні наративи вищої жіночої освіти окресленого періоду. Як самостійний напрям історичних досліджень, жіноча історія почала формуватися на початку 1970-х рр. XX ст. Основні дослідницькі центри в США та Великобританії стали яскравими маркерами дослідження жіночої історії. Представниці другої хвилі фемінізму, під впливом контраверсійних і

сциєнтифікованих підходів, проклали шлях до нового осмислення фемінної історії. Важливими постатями у цьому контексті були науковиці Герда Лернер і Джоан Скотт, чиї праці стали концептуальними і когнітивними текстами, в яких вперше систематично викладено фемінні принципи історичного дослідження [7].

Вітчизняні дослідження радянської освітньої політики репрезентовані працями Т. В. Васильчук [4], яка здійснила системний аналіз унормування освітньої системи 1945–1952 рр., та ґрунтовною монографією В. К. Барана і В. М. Даниленка, котрі дослідили соціально-економічні та політичні детермінанти владної комунікації з національною освітою [1]. Методологічного значення для осмислення еволюції освітньої галузі набула й монографія Л. А. Медвідь [28].

Радянське історіописання репрезентовано колективними доробками за редакцією В. І. Пітова «Вища школа Української РСР за 50 років» [5] та Л. Г. Бондаря «Народна освіта і педагогічна наука в Українській РСР. 1917–1967» [31]. Зазначені праці містять об'ємний фактологічний матеріал і статистичні дані щодо аналізу освітньої галузі за п'ятдесят років панування радянської влади. Важливий науковий дискурс зазваної проблеми демонструє дослідження В. В. Мічуди [30], присвячене концептуальному аналізу радянської системи освіти у повоєнний період, характерним особливостям відбудови та функціонування освітньої галузі у 1945–1950-х рр.

Інституційний статус вищої педагогічної освіти та специфіку її кадрового забезпечення всебічно проаналізовано у працях О. К. Зубаня [23]. У дослідженні О. А. Прохоренко [63] здійснено комплексний аналіз соціокультурного виміру освітніх процесів, з особливою опцією на повсякденних практиках науково-педагогічної інтелігенції післявоєнної доби.

Загальний контекст культурної генези зазначеного періоду досліджено у праці «Розвиток української культури за роки радянської влади» [77]. Автори

грунтовно реконструювали парадигму освітніх процесів із загальними політико-ідеологічними тенденціями культурного будівництва в УРСР. Фундаментальною працею, що репрезентувала об'єктивний аналіз політичної доктрини української освіти, стала монографія С. О. Сірополка «Історія освіти в Україні», опублікована під егідою Українського вільного університету у 2001 р. [98]. Дане дослідження фокусується на критичному з'ясуванні освітніх процесів і дозволяє масштабувати освітню галузь у широку історичну перспективу, виходячи за межі радянської історіографічної традиції.

Специфічні аспекти й особливості освітньої політики з'ясовано у дослідженнях Н. С. Брехунець щодо функціонування освіти в умовах командно-адміністративної системи 1960–1980-х рр. [2; 3], І. С. Міронової [29] – стосовно національного питання в УРСР та В. І. Старжця [99] – про складну динаміку боротьби за ідеологічний вплив та національну ідентичність, що супроводжувалася спробами радянської держави впровадити свою освітню політику в умовах активного супротиву з боку національно-визвольних рухів. Концептуального значення набула й монографія Ю. О. Каганова, присвячена ідеологічним аспектам конструювання «радянської людини» [24].

Нормативно-правові засади освітньої політики досліджуваного періоду декларовано у збірці «Закон про здійснення зв'язку школи з життям і про подальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР» 1959 р., що окреслив магістральні напрями процесу радянського реформування освітньої галузі [100].

Солідний внесок у розробку зазначеної проблематики мають дослідження регіонального характеру. Фундаментальна монографія професора Г. В. Самойленка та доцента О. Г. Самойленка «Ніжинська вища школа: сторінки історії» [97] охарактеризувала основні етапи розвитку навчального закладу, актуалізувала репрезентативний статистичний матеріал і комплексний

аналіз кадрового складу вишу. Двотомне видання вище названих авторів «Ніжинська вища школа у спогадах студентів і викладачів» [33] стало унікальним комплексом его-документів про повсякденний простір студентів, навчальний процес і громадську діяльність викладачів Інституту. Монографія цих же дослідників «Ніжинська вища школа у життєвих та творчих долях її випускників» репрезентує просопографічний аналіз життєвих траєкторій та фахових і наукових здобутків випускників навчального закладу за різні історичні періоди [32]. Вагомим внеском у розуміння суспільно-політичних процесів досліджуваного періоду стала цікава та ґрунтовна монографія Н. П. Онищенко та Є. М. Луняка [34], присвячена життю та діяльності Лесі Коцюби – викладачки Ніжинського педагогічного інституту, активної учасниці дисидентського руху 1960–1970-х рр. Дослідження розкриває маловідомі сторінки історії зародження українського супротиву та інакодумства. Суголосними для дослідження стали й такі довідкові розвідки, як бібліографічний покажчик Л. В. Гранатович «Викладачі Ніжинської вищої школи» [6] та студії О. Д. Кульдіватової «Ніжинська вища школа: викладачі і випускники» [25].

Джерельну базу дослідження становить комплекс архівних матеріалів Відділу забезпечення збереженості документів Державного архіву Чернігівської області в м. Ніжині (далі – ВДАЧОН) та архіву Ніжинського державного університету ім. М. В. Гоголя (далі – АНДУ). Документи містять цінну інформацію про навчальну та наукову діяльність Ніжинської вищої школи, зокрема представлено річні та статистичні звіти, службове листування з Міністерством народної освіти Української РСР, промовисті різноманітні особові справи студенток і викладачок.

Структурований історіографічний аналіз засвідчує, що, попри наявність значного репертуару наукових праць з жіночої історії доби радянської освіти, проблема концептуалізації навчального процесу жіноцтва у педагогічних

інститутах УРСР, зокрема в Ніжинському педагогічному інституті, потребує комплексного наукового дослідження. Особливої актуальності набуває вивчення їхньої фахової і громадської діяльності у контексті суспільно-політичних трансформацій повоєнного періоду та доби хрущовської лібералізації.

Мета і завдання дослідження. Мета статті полягає у тому, щоб на основі комплексу архівних джерел та історіографії дослідити й проаналізувати повсякденний простір життя і навчання жінок-освітянок у Ніжинській вищій школі. Основними завданнями є реконструктивний аналіз та інтерпретація особливостей становлення жіночої освіти у Ніжинському педагогічному інституті впродовж 1943–1964 рр. У дослідженні застосовано історико-генетичний, системний, порівняльний та статистичний методи.

Виклад основного матеріалу. Роль освіти як важливого механізму забезпечення життєспроможності суспільства особливо зростає у періоди екстремальних умов і масштабних суспільно-політичних трансформацій. До соціальних викликів належали трагічні події Другої світової війни, період пізнього сталінізму і хрущовської лібералізації. Вони характеризувалися централізацією владних інституцій та посиленням державного контролю над усіма сферами суспільного життя, зокрема, й освітньою галуззю [98].

Драматичним часом для Ніжинського педагогічного інституту стали роки німецько-фашистської окупації 1941–1943 рр. Діяльність навчального закладу було припинено 24 червня 1941 р. Значну частину викладацького колективу та студентів евакуювали, натомість багато з них пішли на фронт. Після окупації Ніжина 13 вересня 1941 р. нацисти перетворили головний корпус Інституту на військовий шпиталь. У студентському гуртожитку вони розмістили фельдкомендатуру та жандармерію. Зрозуміло, значних втрат зазнала інститутська бібліотека: окупанти не лише розквартирували там своїх солдатів,

а й систематично знищували книжковий фонд, передусім унікальні та цінні праці [97, с. 278-281]. Окупація міста тривала до 15 вересня 1943 р. [97, с. 282].

Після звільнення Ніжина у 1943 р. відновлення повноцінного функціонування Інституту було ускладнене загальнодержавною політикою посилення тоталітарного контролю. Хоча перемога у Другій світовій війні, військовий досвід співпраці із західними союзниками та масовий патріотичний підйом створювали передумови для пошуку нової моделі суспільного розвитку. Однак політичний курс сталінського керівництва був спрямований на відновлення та інтенсифікацію довоєнної моделі тоталітарного управління, що досягла найвищої концентрації владних повноважень та механізмів контролю у 1943–1953 рр. Основними рисами політики доби пізнього сталінізму стали: відновлення повного партійного контролю над суспільством, посилення ідеологічного тиску та повернення до системи масових репресій і переслідувань. В економіці домінувала відбудова важкої промисловості та зміцнення колгоспного ладу силами демобілізованих солдатів, селянства. Соціальна сфера перетворилася на полігон для декларативних експериментів. Повсякденні потреби громадян ігнорувалися, держава активно втручалася у приватне життя, намагаючись сформувати «нову радянську спільноту» через національну асиміляцію і придушення культурних традицій [1].

Соціально-політичні трансформації періоду пізнього сталінізму найконцентрованіше втілилися в освіті, яка стала репутаційною платформою для нав'язування політичних стандартів і державних доктрин. Радянська влада, усвідомлюючи роль освіченості у формуванні радянської колективної ідентичності, перетворила її на механізм ідеологічної кампанії. Післявоєнна відбудова вимагала не лише відновлення шкіл і університетів, але і створення корпусу педагогів, здатних поєднувати професійні навички з функцією політичних агітаторів і пропагандистів. Ключовою віхою такої стратегії

стала постанова РНК СРСР від 20 серпня 1945 р. «Про поліпшення справи підготовки вчителів» [31]. Сталінський документ передбачав збільшення педагогічних інститутів, якісну ревізію навчальних програм із акцентом на психологію та педагогіку, а також виховання «нової людини», відданої ідеям марксизму-ленізму. В УРСР було імплементовано важливі структурні зміни в системі середньої педагогічної освіти. Зокрема, згідно з нормативно-правовим актом 1946 р., було регламентовано продовження терміну навчання у педагогічних училищах до чотирирічного періоду. Реформа уніфікувала підготовку вчителів, інтегрувавши до базових курсів ідеологічні модулі. Також формально розпочалася перепідготовка кадрів, зокрема тих, хто працював ще до війни. Почасти 1947 р. став поворотним: директива Міністерства вищої освіти СРСР зобов'язала вищі унормувати як обов'язковий предмет – марксистсько-ленінську методологію навіть у природничі дисципліни [28]. Викладачі змушені були адаптувати програми з фізики, хімії чи біології відповідно з «діалектико-матеріалістичним аналізом», а надалі щорічно підтверджувати рівень ідеологічної підготовки через атестації. Такі політичні маніпуляції радянської влади остаточно перетворили освіту на лояльний інструмент політичної мобілізації, коли наука поєднувалася з формуванням політичного світогляду, підпорядкованого сталінській доктрині [100].

Відновлення роботи вищих навчальних закладів розпочалося радше після визволення українських територій від німецьких окупантів. Так, Ніжинський педагогічний інститут імені М. В. Гоголя, який отримав таку назву 1939 р., відновив навчальний процес 15 листопада 1943 р. Наказом Народного комісаріату освіти УРСР керівником інституту було призначено доцента Кузнецова Дмитра Івановича (1902–?), який очолював заклад до 1948 р. [97, с. 284–285]. Його наступником став кандидат економічних наук, доцент Андрій Григорович Приходько (1905–?), який обіймав посаду директора у

1950–1954 рр. [97, с. 295]. На той час в інституті функціонували чотири факультети: фізико-математичний, історичний природничий та літературно-мовний. Паралельно діяв учительський інститут з двома відділами: українським та російським. Професорсько-викладацький склад представляли 20 науково-педагогічних працівників. Контингент студентів становив 301 особу, що свідчило про його значний недобір [97, с. 284-285].

Аналіз архівних і документальних історичних свідчень дозволяє стверджувати, що перші повоєнні роки у Ніжинському педагогічному інституті ім. М. В. Гоголя супроводжувалися значними структурними змінами. Зафіксовано критичний гендерний дисбаланс серед студентів і викладачів, що стало прямим наслідком Другої світової війни [81, арк. 12-14]. Дослідження кількісних показників студентського колективу за 1943–1948 рр. виявило об'єктивну тенденцію. Жінки становили значну перевагу в студентському середовищі інституту [83, арк. 10; 39, арк. 6]. Наприклад, у 1944/1945 навчальному році загальна кількість студентів становила 1132 особи. Що ж до гендерного розподілу, то він був катастрофічно асиметричним: у педагогічному інституті налічувалося лише 24 особи чоловіків проти 723 жінок, а в учительському – 4 особи чоловічої статі та 380 жінок [82, арк. 13-16]. Така гендерна диспропорція, як зазначала випускниця філологічного факультету 1949 р. Ганна Петрівна Скрипка (Пузін), гостро відчувалася й у повсякденному житті: «Якими ж були мої студентські роки? Відразу скажу, що були занадто нелегкими. У групі були одні дівчата, аж поки не почали повертатися з фронтів хлопці-інваліди...» [22, арк. 7; 33, с. 204]. У 1947/1948 рр. спостерігалася деяка корекція гендерного балансу: кількість чоловіків у педагогічному інституті зросла до 142 осіб, але жіноцтво все ж залишалося абсолютною більшістю. В учительському інституті співвідношення суттєво не відрізнялося – 30 чоловіків проти 354 жінок [80, арк. 15; 70, арк. 22-26; 86, арк. 13]. Хоча певні

зміни були пов'язані з демобілізацією чоловіків-інвалідів, які поверталися до навчання, однак масштабні втрати серед чоловічого населення унеможливлювали відновлення довоєнних показників [74, арк. 17].

Війна завдала удару не лише студентському, а й викладацькому контингенту Ніжинської вищої школи. За 1944/1945 навчальний рік штатний розпис зафіксував 56 викладачів, але, фактично, працювали 47 осіб, що свідчило про педагогічне перевантаженням [97, с. 291]. Домінування чоловіків у викладацькому колективі до війни додатково ускладнювало ситуацію [8, арк. 34; 88, арк. 45; 85, арк. 34-39]. Незважаючи на це, чоловіки кількісно переважали жінок на педагогічних посадах, що почасти відзеркалювало стійкість патріархальних парадигм, успадкованих у XIX – на початку XX ст. Такі соціокультурні конструкти зберігали свою життєздатність й упродовж 1920-х – 1930-х рр., навіть в умовах запровадження радянською владою політики гендерного паритету.

Відбудова Ніжинського педагогічного інституту в перші повоєнні роки реалізовувалася через два ключові напрями: господарче відновлення інфраструктури (ремонт приміщень, виготовлення меблів) та навчально-організаційні зміни, спрямовані на адаптацію до нових ідеологічних реалій. Архівні матеріали промовисто характеризували матеріальну базу вишу: відновлено 32 приміщень для навчальних потреб, реставровано 40 парт, виготовлено 30 столів, 200 стільців, 40 шаф [9, арк. 66-68]. Активність ніжинських студентів у відновленні навчального закладу цілком реалізувалася у загальнодержавній програмі післявоєнної реконструкції. Освітній процес демонстрував господарську адаптивність до складних життєвих післявоєнних умов. Дефіцит навчальної спеціалізованої літератури компенсувався розширенням системи оглядових консультацій та впровадженням колоквіумів як додаткової форми навчально-методичної роботи. Попри несприятливі

матеріально-побутові умови, скромні умови проживання в гуртожитках, обмежене мінімальне продовольче забезпечення, система вищої освіти зберігала формальні соціальні гарантії. Навчання залишалося безкоштовним, щомісячно надавалася невелика стипендіальна підтримка [63].

Упорядкування академічного середовища Ніжинського педагогічного інституту у добу пізнього сталінізму реалізовувалося через комплексну систему освітньо-виховних заходів. Функціонували тематичні гуртки при кафедрах, проводилися студентські освітні конференції. Активно діяли мистецькі колективи: хоровий, драматичний, хореографічний. Такий навчально-виховний підхід до організації позааудиторної діяльності зберігався навіть за умов ресурсних обмежень. Архівні документи, що характеризували студентське колективне життя першого повоєнного навчального року, пафосно фіксували значний підйом громадсько-політичної активності студентського контингенту. У 1943–1944 навчальному році із загальної кількості у 1282 студенти жінки становили 1211 осіб. Членство в рядах ЛКСМ мали 410 осіб, що з урахуванням гендерного складу студентства свідчить про домінування жіночого представництва в комсомольській організації [97, с. 291]. Зрозуміло, особлива увага приділялася ідейно-політичній та виховній роботі. Згідно з архівними матеріалами, керівництво та партійна організація інституту орієнтували свою діяльність щодо ідеологічної роботи на реалізацію директив ЦК ВКП(б) та ЦК КП(б)У. Пріоритетними завданнями визначалися впровадження принципу партійності у викладанні навчальних дисциплін, утвердження та рекламація досягнень радянської науки, формування патріотичних покликів у студентської молоді [74, арк. 7-10]. Традиційно, суспільна активність студентства концентровано зростала у процесі політико-агітаційної роботи під час виборчих кампаній до Верховної Ради СРСР та їхньої участі в сільськогосподарських ініціативах, що реалізовували державну стратегію залучення молодого

покоління до вирішення нагальних соціально-економічних завдань радянської влади [63].

Якщо повоєнні роки були часом жорсткої сталінської ідеологізації та централізації, то з приходом Хрущова освіта стає ареною суперечливих експериментів. Внутрішньопартійна конфронтація, що тривала до вересня 1953 р., завершилася утвердженням Микити Хрущова на посаді першого секретаря ВКП(б). Визначальним моментом процесу десталінізації став XX з'їзд КПРС у лютому 1956 р., на якому було виголошено таємну доповідь з офіційною критикою культу особи Й. В. Сталіна, масових репресій 1930-х – початку 1950-х рр. та порушень соціалістичної законності. Попри критику сталінізму, базові елементи командно-адміністративної системи залишилися незмінними: зберігалось монопольне становище КПРС, продовжувалася практика централізованого планування, залишався незмінним принцип державного примусу як інструмент управління. Водночас відбулася суттєва трансформація системи контролю: терор було замінено ідеологічним наглядом, впроваджено комбіновану систему стимулювання, що поєднувала матеріальні та символічні заохочення. Застосовувалися більш помірні санкції у вигляді партійних чисток та публічної критики за відхилення від партійної лінії [1].

Політичні трансформації у сфері національного питання зумовили часткове послаблення ідеологічного тиску, що проявилось у припиненні масових репресій та реабілітації безпідставно засуджених, однак ці заходи не означали абсолютну відмову від комуністичної парадигми. Новий політичний курс продемонстрував лише видозміну методів контролю, зберігаючи незмінною стратегію асиміляції неросійських етносів. Впровадження елементів децентралізації управління не пододало бюрократичний централізм, який трансформувався з відкрито репресивного у адміністративно-бюрократичний формат. XXII з'їзд КПРС (1961 р.), ухваливши Третю Програму партії,

задекларував стратегічний курс на «побудову комунізму» до 1980 р. Цей процес супроводжувався активізацією соціалістичних змагань, стимулюванням суспільної активності та посиленням ідеологічної риторики. Втім, програмні декларації виявили суттєву невідповідність реальному стану суспільства: загострення соціальної напруженості та зародження дисидентського руху свідчили про системну кризу радянської моделі управління [1].

Загалом, суперечлива динаміка суспільного життя періоду хрущовської лібералізації характеризувалася дихотомією впливових соціальних сил. З одного боку, консервативний сегмент, репрезентований партійною номенклатурою та силовими структурами, використовував бюрократичний апарат як інструмент консервації існуючого порядку, спрямовуючи зусилля на збереження усталеного ладу та протидію структурним змінам у системі управління. З іншого боку, прогресивні інтелектуальні кола, насамперед науково-педагогічна інтелігенція, виступали ініціаторами поміркованої лібералізації суспільного життя, вбачаючи в ній механізм подолання соціальної стагнації. Перманентна конфронтація між цими антагоністичними силами зумовила амбівалентний характер процесу хрущовської лібералізації, що найбільш виразно проявилось у спробах реорганізації освітньої галузі [29].

Реформування освітньої системи, декларативно проголошене під гаслом «зближення школи з життям», стало ключовим інструментом трансформації радянського суспільства періоду правління М. С. Хрущова, демонструючи системні суперечності епохи. Закон СРСР «Про зміцнення зв'язку школи з життям та про подальший розвиток системи народної освіти» 1958 р. передбачав структурну перебудову всіх ланок освіти через впровадження обов'язкового восьмирічного навчання та реорганізацію десятирічної школи в одинадцятирічну з профільним спрямуванням, що мало забезпечити підготовку кваліфікованих кадрів для народного господарства. Концептуальною основою реформи

служувало техноцентричне бачення освіти як інструменту подолання економічної відсталості через посилення природничо-технічного компоненту при одночасній маргіналізації гуманітарних дисциплін. Впровадження закону виявило структурні недоліки: дефіцит кваліфікованих педагогічних кадрів, недостатнє матеріально-технічне забезпечення та формалізацію виробничого навчання. Створення мережі шкіл-інтернатів, регламентоване постановою 1956 р., декларувало забезпечення рівності освітніх можливостей для дітей із сільської місцевості та малозабезпечених сімей, проте фактично трансформувалося в механізм соціального контролю з домінуванням ідеологічного виховання над академічною підготовкою. Постанова УРСР «Про школу» 1959 р., адаптуючи загальносоюзні норми до українського контексту, формально зберігала право на навчання рідною мовою, однак фактично інтенсифікувала русифікаційні процеси через збільшення годин російської мови та впровадження обов'язкових навчальних дисциплін з ідеологічним спрямуванням. Політика «вибору мови навчання», формально делегована батькам згідно із законом 1959 р., реалізовувалася через механізми адміністративного тиску, що призвело до домінування російськомовних шкіл у містах та русифікації технічної освіти у вищих навчальних закладах. Така освітня стратегія виступала компонентом загальнодержавної політики «злиття націй», де підвищення професійної мобільності використовувалося як інструмент нівелювання етнічної ідентичності [100]. У системі вищої освіти спостерігалася виразна дихотомія: розширення мережі вечірніх і заочних відділень, збільшення технічних спеціальностей та запровадження обов'язкової виробничої практики супроводжувалося скороченням гуманітарних програм [30].

Розширення мережі загальноосвітніх закладів, спричинене політикою масової освіченості та «політехнізації» навчання, спричинила суттєвий дефіцит педагогічних кадрів. Вирішення цієї інституційної проблеми радянська влада

реалізовувала через активне залучення жіночого контингенту до викладацької діяльності, що було зумовлено комплексом об'єктивних факторів. Першим детермінантом виступила демографічна диспропорція повоєнного періоду, що характеризувалася кількісним домінуванням жіночого населення. Паралельно, жіноцтво розглядалося владними структурами як оптимальний кадровий ресурс для освітньої системи через усталені соціокультурні конструкти щодо їхньої іманентної комунікативності, дисциплінованості та ідеологічної конформності. Традиційна соціальна роль жінки як виховательки екстраполювалася на освітню сферу, а державний ідеологічний апарат репрезентував педагогічну діяльність як форму соціального служіння, що корелювало з «жіночим призначенням». Додатковим чинником слугувало зростання освітніх аспірацій жіноцтва щодо здобуття вищої освіти. Другим визначальним фактором став масштабний перерозподіл чоловічої робочої сили у стратегічно пріоритетні галузі народного господарства – важку промисловість, будівництво та інженерно-технічну сферу, що відповідало державній політиці економічної відбудови повоєнного періоду. Такий гендерний розподіл праці репродукував ієрархічну модель радянського суспільства, де маскулінна праця асоціювалася з технологічним прогресом, а фемінна – із соціальним відтворенням «радянської ідентичності» [4].

У даному контексті Ніжинський педагогічний інститут ім. М. В. Гоголя, будучи інтегральним компонентом системи підготовки педагогічних кадрів СРСР досліджуваного періоду, реалізовував стратегічне завдання формування нової генерації освітянських фахівців. Специфіка освітнього процесу навчального закладу полягала в імплементації протирічливого підходу, що передбачав синтез професійно-педагогічної компетентності з інтеріоризацією домінантних ідеологічних парадигм. Період 1950-х – початку 1960-х рр. позначився суттєвими інституційними трансформаціями навчального закладу. Структура інституту охоплювала чотири факультети: філологічний, фізико-

математичний, природничий та факультет англійської мови, який було реорганізовано у 1962 р. Система загальнофакультетських кафедр поділялася на два основні напрями: ідеологічний, представлений кафедрами історії КПРС та наукового комунізму, політекономії, марксистсько-ленінської філософії, та професійно-педагогічний, що об'єднував кафедри педагогіки, психології, іноземних мов та фізичного виховання. Відповідно до освітніх потреб у навчальному закладі запровадили комплексні спеціальності подвійного профілю: «українська мова, література й англійська мова», «українська мова, література, музика і співи», «російська мова, література, музика і співи». Керівництво освітнім закладом здійснював кандидат філософських наук, доцент Марко Іванович Повод (1910–1985), котрий працював в Інституті у 1935–1963 рр. [97, с. 298-302].

Виявлені наративні матеріали річних звітів Ніжинського педагогічного інституту за 1955–1964 рр. дозволяють охарактеризувати неоднозначний вплив радянських реформ на систему вищої педагогічної освіти, зокрема, щодо гендерної динаміки студентського складу [89, арк. 18-25; 76, арк. 17-24; 75, арк. 19-25]. Статистичні дані демонструють диференційовані тенденції на факультетах: так, на фізико-математичному бачимо зростання жіночого контингенту з 73 студенток у 1956 р. [18, арк. 23; 90, арк. 14-18] до 104 осіб у 1957 р. [15, арк. 24; 91, арк. 22-25], на факультеті англійської мови – з 51 особи жіночої статі до 80 осіб відповідно [91, арк. 17-23]. Специфічною виявилася ситуація на літературно-мовному факультеті, де у 1959 р. російське відділення налічувало 53 студентки порівняно з 12 на українському відділенні [93, арк. 12-15; 69, арк. 19-23]. Природничий факультет демонстрував найбільш послідовну динаміку зі стабільним зростанням жіночого контингенту з 41 студентки у 1956 р. до 63 жінок у 1961 р. [95, арк. 11-15], що відзеркалило поступову інтеграцію жінок у викладання природничих наук.

Незважаючи на описовий характер і фрагментарність архівних документів 1958 [92;16], 1960-1964 рр. [94; 96; 20; 12; 79], виявлені нами дані дозволяють виокремити дві ключові тенденції досліджуваного освітнього процесу. Перша полягала у розростанні доступу жінок до вищої освіти та зростанні їхньої присутності на технічних і природничих факультетах. Друга відображала посилення русифікаційних процесів і невпинну маргіналізацію української мови в освітньому просторі. На жаль, повноцінна й об'єктивна гендерна статистика за усіма факультетами нами не виявлена. Наявні показники засвідчили певний контраст між зростанням жіночого контингенту у технічних та природничих спеціальностях і стагнацію у галузі гуманітарних дисциплін, за винятком русифікованих відділень. З'ясовані тенденції корелювалися із загальнодержавними процесами досліджуваного періоду в системі вищої освіти УРСР.

Проаналізований комплекс документів про етнічний склад студентського контингенту Ніжинського педагогічного інституту протягом 1950-х – початку 1960-х рр., представлений у звітній документації закладу, дає чітку етнодемографічну парадигму з домінуванням трьох національних груп: українців, росіян та представників єврейської національності [9, арк. 25]. Беручи до уваги кількісне переважання жіночого контингенту в студентських аудиторіях досліджуваного періоду, виявлену етнічну стратифікацію можна поширити на загальну характеристику жіночого складу студентства. Така структура відповідала загальносоюзним демографічним тенденціям і водночас відображала специфіку регіональної освітньої політики. Українки становили основу контингенту через локалізацію інституту на етнічній території УРСР [67, арк. 64], тоді як присутність росіянок і єврейок була пов'язана з міграційними процесами, історичними особливостями розселення цих груп та адміністративно-культурним впливом СРСР [70, арк. 8].

Компаративний аналіз річних звітів навчального закладу засвідчує, що географія походження студенток відзеркалювала централізований характер радянської освітньої системи, за якої міжрегіональний обмін кадрами слугував інструментом формування «загальнорадянської ідентичності». Серед абітурієнток з території РРФСР переважали представниці Московської та Ленінградської областей [73, арк. 22], що може тлумачитися як високою щільністю населення цих регіонів, так і їхнім статусом провідних інтелектуальних центрів. З УРСР найбільш міграційно-територіальними були Київська, Вінницька, Полтавська та Харківська області [14, арк. 23; 68, арк. 35], що комунікативно відповідало розподілу педагогічних потреб та розвитком транспортної інфраструктури. Особливу увагу приділяли залученню абітурієнток із Західної України, що зумовлювалося як дефіцитом педагогічних кадрів у цьому регіоні, так і прагненням інтегрувати носіїв автентичної української культури у загальносоюзний контекст. Окрему категорію становили студентки з Чернігівської області та Ніжинщини, оскільки чисельність зумовлювалася пріоритетним залученням місцевого населення до регіональних навчальних закладів [72, арк. 19; 10, арк. 32; 11, арк. 18]. Варто зазначити, що всі ці міграційні процеси в освітній сфері реалізовувалися в контексті загальнодержавної політики асиміляції різних регіонів у російськомовний культурний простір.

Детальне опрацювання щорічних звітів закладу дозволяє стверджувати, що соціальна стратифікація студентського контингенту Ніжинського педагогічного інституту протягом 1950-х – початку 1960-х рр. детермінувалася комплексом ідеологічних та соціально-демографічних факторів, характерних для радянської системи. Аналіз документації навчального закладу другої половини 50-х – початку 60-х рр. ХХ ст. демонструє походження більшості студенток з родин робітників і селян, що було наслідком класової політики держави, спрямованої

на формування «нової інтелігенції» пролетарського походження. Наявні дані дозволили екстраполювати таку тенденцію на загальний жіночий контингент закладу, котрий кількісно переважав у студентських аудиторіях досліджуваного періоду [19, арк. 3; 91, с. 17; 94, с. 67]. Незважаючи на офіційні декларації щодо ліквідації соціальних бар'єрів, класовий принцип комплектації студентського контингенту, успадкований від пізнього сталінізму, залишався ключовим критерієм при вступі у вуз. Варто зазначити, що архівні матеріали Інституту не містять абсолютно вивіреної диференціації соціального походження студентства за гендерною ознакою, що створило для нас певні методологічні обмеження дослідження. Однак, враховуючи загальну тенденцію повоєнного періоду до фемінізації вищої освіти та кількісного домінування жінок у педагогічних інститутах УРСР [5], можна з певною вірогідністю застосовувати загальні дані про соціальне походження студентства на його жіночий склад.

Переважаання студенток із сільської місцевості та промислових регіонів зумовлювалося насамперед демографічною структурою СРСР, де сільське населення становило більшість громадян. По-друге, більшовицька влада інституційно закріпила пріоритетність «трудящих класів» у доступі до освіти. Квоти, пільгові умови прийому, гарантовані місця в педагогічних та аграрних вишах, а також система соціальних пільг створювали штучні переваги для селянської та робітничої молоді. На противагу цьому, діти інтелігенції, навіть маючи кращі академічні результати, стикалися із соціальною дискримінацією через «небажану» суспільну ідентичність, що візуалізувало класову сутність радянської освітньої системи. Означені тенденції не втратили своєї актуальності й у період хрущовської лібералізації. Навіть після критики культу особи Сталіна, ідеологічні установки щодо «пролетаризації» освіти зберігалися, що відзеркалювало суперечливість хрущовських реформ. Вищій школі мала належати особлива, до певної міри елітарна роль у творенні «нової радянської

людини», пов'язаної з вихованням не лише високоосвіченої особистості, а й ідеологічно озброєного представника майбутньої політичної й господарської еліти [24, с. 102].

Система розподілу випускниць Ніжинського педагогічного інституту ім. М. В. Гоголя функціонувала на засадах централізованого працевлаштування, що передбачало обов'язкове відпрацювання за направленням протягом не менше трьох років. Така вимога обґрунтовувалася державним фінансуванням освіти та необхідністю забезпечення навчальних закладів педагогічними кадрами. Процедура розподілу здійснювалася спеціальними комісіями при Інституті за участю представників Міністерства освіти УРСР з урахуванням регіональних потреб у вчительських кадрах, сімейних обставин та академічної успішності випускниць. Натомість відмінниці користувалися пріоритетним правом вибору місця працевлаштування [30].

Аналіз звітних документів, матеріалів та розпорядчих актів керівництва продемонстрував розгалужену географію працевлаштування випускниць. Першочергово молоді фахові спеціалістки скеровувалися до навчальних установ Чернігівської області: шкіл Ніжина (середні школи №1, №4, №7) [66] та Ніжинського району (села Вертіївка, Крути, Талалаївка) [27], районних центрів (Бахмач, Борзна, Ічня) [79], віддалених сіл і промислових міст (Чернігів, Прилуки) [10]. У межах області випускниці повинні були забезпечувати викладання профільних дисциплін у понад 50 загальноосвітніх закладах. Територіальний розподіл охоплював також сусідні області УРСР – Київську (міста Бровари, Біла Церква, Фастів) [26], Сумську (Конотоп, Ромни) [79], Полтавську (Лубни, Миргород) [79] та Житомирську (Коростень, Новоград-Волинський) [65]. Частина педагогинь направлялися до західних (Львівська, Тернопільська, Івано-Франківська) [66], південних регіонів (Херсонська, Миколаївська, Одеська) [79], Донбасу [64]. Географія працевлаштування

включала й віддалені регіони СРСР – РРФСР (Московська, Ленінградська, Свердловська області), Казахську РСР (міста Алма-Ата, Караганда), Білоруську РСР (Мінськ, Гомель) та Молдавську РСР (Кишинів, Бельці) [78]. Дипломовані спеціалістки розподілялися до різних типів навчальних закладів: професійно-технічних училищ, технікумів різного профілю (індустріальних, сільськогосподарських, медичних), педагогічних училищ, дитячих будинків і шкіл-інтернатів.

Державна політика працевлаштування характеризувалася дуалістичним підходом: надання соціальних гарантій (забезпечення житлом або місцем у гуртожитку, одноразові фінансові допомоги) поєднувалося з жорсткою дисциплінарною відповідальністю. Порушення державних вимог і положень розподілу тягнуло за собою серйозні санкції: від стягнення коштів за навчання до дискваліфікації та негативних записів в особових справах. Система централізованого розподілу ретранслявала подвійну функцію. Економічний аспект полягав у запобіганні кадрового дефіциту, особливо в сільських і віддалених районах. Політична складова передбачала використання освіти як інструменту соціального інжинірингу: через примусову мобільність випускниць, радянська влада реалізувала культурну асиміляцію регіонів та формування лояльної інтелігенції. Характерним прикладом може слугувати відправка молодих викладачок у західні області України, що мало не лише освітній, а й денационалізаційний антикультурний характер. Однак така система містила суттєві суперечності. Обмеження професійної та особистої свободи випускниць призводило до депрофесіоналізації та масового відтоку кадрів після завершення обов'язкового терміну відпрацювання. Таким чином, централізований розподіл, попри ефективне вирішення короткострокових завдань, підривав довгострокову мотивацію педагогів, що свідчило про системну кризу радянської моделі освіти, за якої державні інтереси домінували над індивідуальними правами [98].

Аналогічні принципи централізації управління кадровими ресурсами простежувалися і у формуванні науково-педагогічного складу вищих навчальних закладів. Зокрема, комплектування викладацького корпусу Ніжинського педагогічного інституту у період хрущовської лібералізації відбувалося синхронізовано у руслі загальносоюзної стратегії кадрової мобілізації, спрямованої на подолання наслідків війни, зростання студентського контингенту та інтеграцію освіти в ідеологічні рамки. Виявлені архівні дані свідчать, що до 1950-х рр. інститут активно поповнювався фахівчинями з різних регіонів Української РСР: більшість нових викладачів прибували з Харківської, Київської, Полтавської, Кіровоградської та Черкаської областей, де існувала розгалужена мережа педагогічних училищ [22, арк. 18-25]. Долучалися до педагогічної праці також мешканки Чернігівщини та м. Ніжина, зокрема [74, арк. 28-31].

Наприкінці 1950-х рр. спостерігалось масове скерування викладачок із західних областей (Тернопільської, Хмельницької, Вінницької) [68, арк. 76] до центральних інститутів УРСР, зокрема Ніжинського. Така практика була продиктована політико-ідеологічними та адміністративними факторами: посиленням контролю над регіонами зі збереженою українською ідентичністю та інтеграцією західноукраїнських педагогів у російськомовний академічний простір, що відповідало директивам ЦК КПРС 1958 року «Про посилення ролі російської мови в союзних республіках» [77]. Паралельно розпочався активний заклик викладачів із Російської РФСР, зокрема з Московської, Ленінградської, Смоленської, Ростовської, Воронежської, Челябінської областей та Мордовської АРСР [69, арк. 84]. Централізований перерозподіл кадрів сприяв подвійному процесу: асиміляції та контролю. З одного боку, він акумулював формування «загальнорадянської ідентичності» через мовну та культурну гомогенізацію. До прикладу, викладання історії КПРС і наукового комунізму велося виключно

російською мовою з використанням стандартизованих підручників. З іншого, забезпечував контроль над національними республіками: західноукраїнські педагогині проходили обов'язкові курси «політичної перепідготовки» з акцентом на марксистсько-ленінську методологію [94; 96; 20].

Когнітивний аналіз кадрових матеріалів жіночого викладацького складу Ніжинського педагогічного інституту за період 1954–1964 рр. демонструє етнічну розмаїтість педагогічного колективу, що формувалася під впливом радянських державних стратегій. Етнодемографічна структура викладацького складу характеризувалася представництвом чотирьох основних етнічних груп: українок, росіянок, єврейок та мордовок. Така етнічна композиція корелювалася із загальносоюзними демографічними тенденціями та регіональною специфікою: домінування українського етносу детермінувалося географічною локацією інституту в північній частині УРСР, розвиненою транспортною інфраструктурою та територіальною близькістю до кордонів з Російською РСР та Білоруською РСР. Тоді як присутність єврейського та мордовського етнічних компонентів зумовлювалася міграційними процесами та централізованою системою розподілу кадрів з РРФСР [19, арк. 18; 13, арк. 75].

Соціальне походження викладачок яскраво маркувало пролетаризацію освіти як ключовий принцип радянської політики. Більшість педагогів походили з родин робітників, значна частина – з селянських господарств, а менша частка – зі сфери службовців [73, арк. 53; 17, арк. 49]. Такий розподіл відповідав доктрині формування « нової радянської інтелігенції », яка мала ґрунтуватися на пролетарських цінностях. Віковий діапазон педагогічного складу становив у середньому 25–50 років і вказував на два покоління: молоді фахівці, які отримали освіту у повоєнний період, та досвідчені педагоги з довоєнним стажем навчальної діяльності [87, арк. 56; 84, арк. 64].

Статистична верифікація персонального складу Ніжинського педагогічного інституту протягом 1950-х – початку 1960-х рр. виявила динамічні коливання у представництві жінок-викладачок при загальній тенденції до поступового зростання їхньої частки у кадровому середовищі. Архівні матеріали переконують, що у 1950 році жіночий контингент становив 32 особи із загального складу 96 педагогів [21, арк. 6-13]. Проте, найвищого показника було досягнуто у 1954 р., коли кількість жінок-педагогинь зросла до 45 осіб при загальному складі – 85 осіб, що становило понад половину педагогічного колективу [13, арк. 9-17]. Однак вже наступного року спостерігалось суттєве жіноче скорочення: при збільшенні загального контингенту до 119 осіб кількість жінок зменшилася до 40 [90, арк. 10-17]. Подальша динаміка характеризувалася нерівномірними коливаннями: у 1956 р. документи фіксували 32 жінки зі 112 педагогів [18, арк. 7-14]., у 1957 р. – 38 зі 121 [91, арк. 9-15], у 1959 р. – 33 зі 105 осіб викладацького складу [78, арк. 5-12]. Виявлені кадрові зміни у кількісному складі жінок-викладачок зумовлювалися комплексом взаємопов'язаних факторів. Попереднє зростання жіночого представництва у викладацькому корпусі значною мірою корелювалося з політикою десталінізації, що розширила можливості для професійної реалізації жінок у академічній сфері. Суттєвий вплив на фемінізацію викладацького складу мали також демографічні наслідки війни, що зумовили необхідність активного залучення жінок до науково-педагогічної діяльності. Водночас, хаотичне скорочення жіночого представництва детермінувалося комплексом взаємопов'язаних факторів: адміністративними реорганізаціями освітньої установи, особистими життєвими обставинами (зокрема, територіальною мобільністю внаслідок службових переміщень їх чоловіків, станом здоров'я), а також і частковим збереженням стійкості традиційних гендерних стереотипів в академічному середовищі [21, арк. 6-13; 91, арк. 9-15].

Порівняльний аналіз змін у гендерному складі викладацького корпусу з якісною характеристикою його формування набуває вартості у період хрущовської лібералізації. Процес комплектування жіночого сегменту академічного персоналу Ніжинського педагогічного інституту характеризувався залученням висококваліфікованих фахівчинь, які здобули освіту у провідних вищих навчальних закладах УРСР та інших союзних республік. Така практика виразно демонструвала централізований характер радянської кадрової політики та відображала загальносоюзні тенденції у сфері вищої освіти. Більшість новоприбулих педагогинь мали дипломи таких ключових освітніх центрів України, як Дніпропетровського державного університету (Панасенко Ніна Андріївна [25], Коцюба Олеся Йосипівна [6], Оніпко Олександра Петрівна [6]), Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка (Кислинська Галина Єрофіївна [35], Неділько Оксана Данилівна [44], Шахрай Олеся Борисівна [38]) та Київського державного педагогічного інституту (Білан Марія Іванівна [48], Пінчук Тамара Дмитрівна [42], Лахно Ольга Петрівна [54]). Такі історичні сюжети свідчили про орієнтацію на підготовку фахових кадрів у рамках республіканської системи освіти, де провідні університети виконували роль інтелектуальних та ідеологічних центрів. Вагому частину викладацького складу у 1954–1964 рр. становили випускниці Ніжинського педагогічного інституту ім. М. В. Гоголя, що посилювало роль місцевих навчальних закладів у забезпеченні регіональних потреб. До когорти таких педагогинь належали: О. В. Москаленко [61], Л. С. Назарова [55], Л. І. Колесник [41], Л. К. Фурса [50], О. О. Мощицька [57], Г. Ф. Герасименко [39], М. Г. Кишенько-Сокольська [25], Є. Г. Кулініч [45], Т. Г. Даллада [25].

Окрім українських вишів, до Інституту направлялися освітянки з інших навчальних закладів республік СРСР, що демонструвало інтеграційні амбіції союзного центру. Випускниці Саранського педагогічного інституту (Создаєва

Катерина Михайлівна [60]), Молотовського державного інституту ім. М. О. Горького (Гомон-Дзюбанова Нінель Михайлівна [43]), Мордовського та Московського педагогічного інститутів (Устінова Клавдія Григорівна [6], Медведська-Басова Лідія Олексіївна [58], Волинчикова Катерина Пилипівна [53], Керенцева Лариса Гнатівна [25]), Свердловського педагогічного інституту (Тамбовцева Анастасія Андріївна [51]) та Брестського педагогічного інституту (Федотова-Гузик Надія Іванівна) [25] уособлювали політику «культурного обміну», спрямовану на зміцнення єдності освітнього простору через стандартизацію програм та мовну гомогенізацію. Такий підхід відображав суперечливість радянської освітньої моделі: з одного боку, використання місцевих кадрів для підтримки регіональної ідентичності, з іншого – інтеграція загальносоюзних ресурсів для послаблення національних особливостей. Наприклад, педагоги з Російської РФСР та Білорусії часто ставали носіями російськомовної культури, що сприяло русифікації навчального процесу. Водночас значна частка випускниць провідних українських вишів у викладацькому складі сприяла збереженню національних освітніх традицій та наукових шкіл УРСР.

Науково-педагогічна діяльність жінок-освітянок Ніжинського педагогічного інституту ім. М. В. Гоголя у період хрущовської лібералізації зазнала суттєвих трансформацій, що відображало загальні зміни у суспільстві й системі освіти. Порівняно з 1920-ми–1930-ми рр., коли жінки традиційно викладали переважно гуманітарні дисципліни, у досліджуваний період вони активно долучилися до навчально-педагогічної роботи з точних і природних наук, таких як математика [41; 50], фізика [47; 49] та хімія [35]. Виявлені зміни свідчили про розширення фахових можливостей для жінок в освіті та їхню готовність до нових суспільних викликів. У структурі професорсько-викладацького складу домінували представниці філологічних дисциплін, які

забезпечували викладання української [44; 54], російської [43; 45; 53; 62], англійської [38; 46] та німецької [56] мов. Вагомою була присутність фахівчинь у галузі педагогічних [37; 42; 52; 60] і природничих наук [36; 39; 40; 55; 59; 61]. Фахівчині також здійснювали викладання історичних дисциплін [48; 51; 57; 58], що відображало диверсифікацію навчально-методичного забезпечення освітнього процесу та комплексний характер професійної підготовки здобувачів вищої освіти.

Жінки не лише забезпечували навчальний процес, а й активно займалися науково-дослідною діяльністю. Вони захищали дисертації, що свідчило про їхній високий рівень фахової підготовки та прагнення до наукового розвитку. Публікація підручників і методичних розробок стала вагомим внеском у розвиток освітньої системи, адже ці праці не лише підвищували якість навчання, а й сприяли формуванню нових знань серед викладачів і студентів [97].

Науково-педагогічна діяльність жінок-освітянок Ніжинського педагогічного інституту у 1950-х – на початку 1960-х рр. розгорталася в умовах дихотомії між академічними прагненнями та ідеологічними імперативами. Повоєнна модернізація, відкриваючи нові можливості для професійної реалізації жінок у науці, супроводжувалася посиленою русифікацією академічного середовища. Наукові праці, дисертації, методичні посібники, підготовлені викладачками, переважно, публікувалися російською мовою, тоді як використання української мови в офіційній науковій комунікації поступово маргіналізувалося. Такі явища не лише ускладнювали популяризацію національної науково-понятійної термінології, а й сприяли ерозії культурної ідентичності як педагогічного колективу, так і студентства, зменшуючи роль українського інтелектуального дискурсу в освітньому просторі [2]. Окрім того, кар'єрний успіх науковиць залежав від їхньої інтеграції у систему політичної та партійної лояльності. Як зазначив історик Віктор Крупина, «партійність

викладачів слугувала не лише інструментом ідеологічного контролю, а й обов'язковою умовою професійного просування, що формувало двосердність у науковій діяльності» [63]. Жінки-науковиці, прагнучи захистити дисертації або очолити кафедри, змушені були демонструвати пафосну відданість комуністичній доктрині, включаючи гучну підтримку мовної політики, що суперечило їхній суспільній позиції та культурній самоідентифікації.

Традиційним прикладом радянського симбіозу науки і політичного конформізму стала діяльність Євгенії Василівни Василевської, завідувачки кафедри зоології у 1950–1966 рр. З одного боку, вона здійснила значний внесок у розвиток гельмінтології, розробила інноваційні методи викладання зоології, опублікувавши низку фундаментальних праць, як «Зоологія безхребетних» (1963), «Зоологія хордових» (1966), а також дослідження «Вивчення місцевої фауни як важлива умова ґрунтовних знань з зоології» (1964) [83]. Науковий доробок Є. Василевської поєднував академічну ґрунтовність із прагненням до публічного поширення знань. Вона регулярно виступала з науково-популярними лекціями перед мешканцями Ніжина, розкриваючи зв'язок між біологією та повсякденним життям [97, с. 296]. З іншого боку, Є. Василевська активно брала участь у політичних процесах, двічі обиралась депутатом Верховної Ради УРСР (1955, 1959 рр.), що свідчило про її вміння балансувати між науковою доброчесністю та викликами ідеологічного контексту. Подібний дуалізм був поширеним явищем для радянської академічної спільноти.

Детермінованість наукової діяльності жінок-освітянок політичним контекстом проявлялася у примусовому включенні до досліджень ідеологічних маркерів «радянської науки»: обов'язкових посилань на російських учених, критики «буржуазних» концепцій, акцентуації радянського «інтернаціоналізму» при свідомому нівелюванні національного компоненту. Така регламентація

наукового дискурсу породжувала дихотомію між академічною об'єктивністю та ідеологічною кон'юнктурою. Імперативний характер суспільно-політичної активності простежувався у діяльності О. Г. Козакової, яка паралельно з викладанням фізико-математичних дисциплін була зобов'язана керувати студентським гуртком та проводити ідеологічно орієнтовану просвітницьку роботу [49, арк. 12-14]. Аналогічно, кандидат філологічних наук Н. М. Гомон змушена була систематично виступати з доповідями, що поєднували мовознавчу проблематику з політичною риторикою [43, арк. 30]. О. Л. Богма, суміщаючи викладацьку роботу з обов'язковою депутатською діяльністю, реалізовувала соціальні проєкти відповідно до партійних директив [37, арк. 2, 4, 9]. Кандидат педагогічних наук Т. Д. Пінчук виконувала директивну квоту публічних виступів перед різними цільовими аудиторіями [42, арк. 111].

Таким чином, науково-педагогічна діяльність жінок-освітянок Ніжинського педагогічного інституту характеризувалася регламентованим синтезом академічної роботи та громадсько-політичної активності. Система встановлювала жорсткі рамки професійної реалізації, де наукові досягнення обов'язково мали супроводжуватися політичною лояльністю та пропагандистською діяльністю. Це створювало ситуацію подвійного навантаження, коли поряд із виконанням безпосередніх професійних обов'язків науковиці змушені були виступати трансляторами офіційної ідеології, що було неодмінною умовою збереження академічної позиції та можливості наукової діяльності в умовах тоталітарного контролю.

Водночас, педагогічна інтелігенція в Україні, як за пізньої сталінщини, так і в період десятилітньої лібералізації М. Хрущова, перебувала під системним моніторингом тоталітарного режиму, що ретранслює суперечливість політики реформ Хрущова. Згідно з комуністичною доктриною, інтелігенція розглядалася як інструмент ідеологічного впливу на суспільство та повинна була діяти в

інтересах Комуністичної партії Радянського Союзу та Комуністичної партії України [97, с. 295]. Причини репресій, що мали місце у даний період, були зумовлені прагненням влади регулювати всі аспекти суспільного життя, контролюючи освітню сферу. Поновлення репресій, переслідувань інакодумців та ув'язнення незгідних з радянською владою стало відповіддю на зростання дисидентського руху, що загрожувало стабільності режиму і призводило до жорстоких заходів проти тих, хто намагався висловити альтернативні інноваційні думки. У даному контексті діяльність Лесі Коцюби, викладачки Ніжинського педагогічного інституту, стала репрезентативною ілюстрацією опору політичній системі. Народжена в селянській родині у 1921 р. на Запоріжжі, Л. Коцюба пройшла шлях від студентки філологічного факультету до ключової фігури українського шістдесятництва. Її педагогічна робота була розпочата у Дрогобицькому та Чернігівському інститутах, надалі трансформувалася в інституціоналізовану опозиційність після приїзду до Ніжина у 1956 р. Викладаючи фольклор і давню українську літературу, вона не лише реабілітувала «заборонені» імена, а й систематизувала архівні матеріали, опублікувавши понад 20 наукових праць, які в умовах цензури набули політичного підтексту. Імплементовані нею форми культурно-просвітницької діяльності (екскурсії до Шевченківських місць, мистецтвознавчі лекції, театральні постановки) репрезентували латентний механізм національного виховання, що функціонував як альтернатива офіційному дискурсу радянського патріотизму [34].

Наприкінці 1960-х рр. навколо постаті Л. Коцюби консолідувалася інтелектуальна спільнота опозиційного спрямування, що інтегрувала визначних представників української інтелігенції: Г. Аврахова, І. Бровка, Д. Наливайка та ін. Діяльність групи характеризувалася організацією інтелектуальних комунікацій з Б. Антоненком-Давидовичем, І. Драчем та В. Стусом, що

трансформувалася у платформу дисемінації самвидаву. Кульмінаційним моментом резистентної активності стала трансляція рукопису І. Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація?» до ФРН та його подальша публікація у 1968 р., що експлікувала механізми культурної супресії в УРСР та спровокувала репресивну реакцію органів держбезпеки. Арешт Л. Коцюби у 1974 р. та імплементація репресивних методів слідства виявили її екстраординарну громадянську позицію: переадресація уваги слідчих органів на померлого колабораціоніста убезпечила колег від переслідувань. Подальша траєкторія її життя позначилася систематичною дискримінацією: професійною маргіналізацією, психологічним пресингом на родинне оточення, депривацією медичного забезпечення, що призвело до летального результату у 1987 р. [34].

Синтез академічної та правозахисної діяльності Л. Коцюби репрезентує амбівалентність періоду реформ: декларативні ліберальні трансформації не нівелювали репресивного потенціалу системи, а лише модифікували його форми. Її професійна та громадська траєкторія верифікує здатність української інтелектуальної традиції генерувати альтернативні форми резистентності через конвергенцію дисидентського руху, фольклористичних студій та неформальних комунікативних мереж, що детермінувало процеси подальшої національної емансипації [34]. Актуалізація спадщини Л. Коцюби матеріалізувалася у меморіалізації її постаті: 17 березня 2024 р., в умовах російсько-української війни, відбулося відкриття меморіальної дошки видатній ніжинці, літературознавиці, доценту Ніжинського державного педагогічного інституту ім. М. В. Гоголя. Така меморіалізаційна практика експлікує континуїтет української резистентної традиції та актуалізує досвід інтелектуального спротиву в контексті сучасних викликів національній ідентичності.

Висновки. Дослідження історії жінок-освітянок у Ніжинській вищій школі періоду 1943–1964 рр. виявило складну динаміку трансформаційних процесів в

освітньому просторі УРСР. На основі верифікації архівних джерел та історіографії встановлено, що політика радянської влади щодо жіноцтва в педагогічних інститутах характеризувалася інституційною амбівалентністю: декларативне розширення освітніх можливостей та професійної реалізації жінок супроводжувалося імплементацією жорсткого ідеологічного контролю через систему партійного нагляду, обов'язкову інтеграцію марксистсько-ленінської методології в навчальний процес та примусову політичну активність як умову професійного зростання.

Динаміка жіночого контингенту Ніжинського педагогічного інституту ім. М. В. Гоголя демонструвала стійку тенденцію до фемінізації освітнього простору, що проявлялося у кількісному домінуванні жінок серед студентства та зростанні частки жінок у викладацькому складі, хоча спостерігалися нерівномірні коливання викладацького складу внаслідок адміністративних реорганізацій.

Соціальний дискурс характеризувався структурними протиріччями: позитивні аспекти (доступність освіти, система соціальних гарантій, можливості професійного розвитку) нівелювалися обмежувальними факторами (класовий принцип відбору, примусове працевлаштування, обов'язкова політична активність). Домінування студенток та викладачок і робітничо-селянських родин відображало політику «пролетаризації» освітнього середовища вищої школи.

Процес контрольованої міграції реалізовувався через централізовану систему розподілу, де географія працевлаштування охоплювала території УРСР, РРФСР та інших республік, переслідуючи подвійну мету: забезпечення кадрових потреб та реалізацію політики культурної асиміляції. Русифікація та національна асиміляція проявлялися через домінування російськомовного викладання, маргіналізацію українського відділення, переважання російськомовних

наукових публікацій, систему кадрових переміщень та ідеологічний контроль над освітнім процесом.

Опозиційні тенденції найяскравіше втілилися в діяльності Лесі Коцюби (1921-1987 рр.), яка синтезувала академічну роботу з участю в дисидентському русі, зробила вагомий внесок у розвиток української культури та спротив русифікації. Меморіалізація її постаті через відкриття пам'ятної дошки (17.03.2024 р.) символізує тяглість української традиції супротиву в умовах сучасної українсько-російської війни.

Перспективи подальших досліджень полягають у поглибленому вивченні біографічних історій окремих викладачок, аналізі їхнього наукового доробку, компаративному дослідженні становища жінок-освітянок у різних педагогічних інститутах УРСР, дослідженні впливу русифікаційної політики на розвиток національної освіти та вивченні форм інтелектуального супротиву в академічному середовищі.

Список використаних джерел та літератури

1. Баран В. К., Даниленко В. М. Україна в умовах системної кризи (1946-1980-ті рр.). Київ: Альтернативи, 1999. 304 с.
2. Брехунець Н. С. Освіта в умовах командно-адміністративної системи України в 60-80-і рр. XX ст.: історіографія. *Наукові записки з української історії*. Переяслав-Хмельницький, 2016. Вип. 38. С. 156-163.
3. Брехунець Н. С. Навчальні заклади освіти України 50-80-х років XX ст.: історіографія: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06. Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди. Переяслав-Хмельницький, 2006. 185 арк.
4. Васильчук Т. В. Відновлення та розвиток системи вищої освіти в Україні (1943-1950 рр.): автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01. Запорізький національний університет. Запоріжжя, 2007. 20 с.
5. Вища школа Української РСР за 50 років (1917-1967 рр.): в 2 ч. Ч. 1: 1945–1967 рр. / ред. В. І. Пітов. Київ: Вид-цтво Київ. ун-ту, 1968. 540 с.
6. Гранатович Л. В. Викладачі Ніжинської вищої школи: бібліографічний показник. Ч. 2. 1920-1940; Ч. 3. 1940-1970. Ніжин: Вид-цтво НДУ ім. М. В. Гоголя, 2000. 246 с.

7. Дж. Скотт. Жіноча історія. Нові підходи до історіописання / ред. П. Берк; пер. з англ. 2-ге вид. випр. Київ: Ніка-Центр, 2010. С. 61-90.

8. Звіт за I семестр 1950–1951 навч. року Ніжинського державного педагогічного інституту ім. М. В. Гоголя. *Відділ забезпечення збереження документів Державного архіву Чернігівської області в м. Ніжині* (далі – ВДАЧОН). Ф. Р-6121. Оп. 3. Спр. 718.

9. Звіт Ніжинського педагогічного інституту ім. М. В. Гоголя за 1945–1946 навчальний рік. *ВДАЧОН*. Ф. Р-6121. Оп. 3. Спр. 118.

10. Звіт про роботу Ніжинського державного педагогічного інституту за 1960–1961 навчальний рік (стаціонарний відділ). *ВДАЧОН*. Ф. Р-6121. Оп. 3. Спр. 1600.

11. Звіт про роботу Ніжинського державного педагогічного інституту за 1961–1962 навч. рік (стаціонарний відділ). *ВДАЧОН*. Ф. Р-6121. Оп. 3. Спр. 1685.

12. Звіт про роботу Ніжинського державного педагогічного інституту за 1962–1963 навч. рік (стаціонарний відділ). *ВДАЧОН*. Ф. Р-6121. Оп. 3. Спр. 1775.

13. Звіт про роботу стаціонарного відділу Ніжинського державного педагогічного інституту ім. М. В. Гоголя за 1954–1955 навч. рік. *ВДАЧОН*. Ф. Р-6121. Оп. 3. Спр. 1058.

14. Звіт про роботу стаціонарного відділу Ніжинського державного педагогічного інституту ім. М. В. Гоголя за 1955–1956 навч. рік. *ВДАЧОН*. Ф. Р-6121. Оп. 3. Спр. 1160.

15. Звіт про роботу стаціонарного відділу Ніжинського державного педагогічного інституту ім. М. В. Гоголя за 1956–1957 навч. рік. *ВДАЧОН*. Ф. Р-6121. Оп. 3. Спр. 1249.

16. Звіт про роботу стаціонарного відділу Ніжинського державного педагогічного інституту ім. М. В. Гоголя за 1957–1958 навч. рік. *ВДАЧОН*. Ф. Р-6121. Оп. 3. Спр. 1332.

17. Звіти Ніжинського педагогічного інституту за 1955 р. *ВДАЧОН*. Ф. Р-6121. Оп. 3. Спр. 1101.

18. Звіти Ніжинського педагогічного інституту за 1956 р. про наукових робітників та спеціалістів. *ВДАЧОН*. Ф. Р-6121. Оп. 3. Спр. 1151.

19. Звіти Ніжинського педінституту за 1957 р. *ВДАЧОН*. Ф. Р-6121. Оп. 3. Спр. 1238.

20. Звіти по Ніжинському державному педагогічному інституту за 1963 рік. *ВДАЧОН*. Ф. Р-6121. Оп. 3. Спр. 1757.

21. Звітності Ніжинського педагогічного (і учительського) інституту ім. М. В. Гоголя за 1950 рік. *ВДАЧОН*. Ф. Р-6121. Оп. 3. Спр. 517.

22. Звітності Ніжинського педагогічного інституту ім. М. В. Гоголя (загальна канцелярія) за 1949 рік. *ВДАЧОН*. Ф. Р-6121. Оп. 3. Спр. 476.

23. Зубань О. К. Боротьба України за розвиток народної освіти і підготовку кадрів для народного господарства (1945-1952 рр.). Львів, 1967. 260 с.

24. Каганов Ю. О. Конструювання «радянської людини» (1953-1991): українська версія / наук. ред. Турченко Ф. Г. Запоріжжя: Інтер-М, 2019. 432 с.
25. Кульдіватова О. Д. Ніжинська вища школа: викладачі і випускники: календар знаменних і пам'ятних дат на 2018 рік. Ніжин: Вид-цтво НДУ ім. М. Гоголя, 2017. 42 с.
26. Листування з НКО УРСР, КВШ при РНК УРСР та ВКВШ при РНК СРСР за 1945 рік. *ВДАЧОН*. Ф. Р-6121. Оп. 3. Спр. 86.
27. Листування Ніжинського педагогічного інституту ім. М. В. Гоголя з Міністерством вищої освіти СРСР за 1948 рік. *ВДАЧОН*. Ф. Р-6121. Оп. 3. Спр. 362.
28. Медвідь Л. А. Історія національної освіти і педагогічної думки в Україні. Київ: Вікар, 2003. 335 с.
29. Міронова І. С. Національне питання в УРСР (1920-ті-1980-ті рр.): проблеми та шляхи вирішення. *Історичний архів: наукові студії*. Миколаїв, 2016. № 17. С. 63-69.
30. Мічуда В. В. Радянська система освіти у повоєнний період (1945-1950-і роки). *Молодий науковець*. Переяслав-Хмельницький, 2016. № 12. С. 267-271.
31. Народна освіта і педагогічна наука в Українській РСР. 1917-1967 / ред. кол.: Л. Г. Бондар (відп. ред.) та ін. Київ: Радянська школа, 1967. 483 с.
32. Ніжинська вища школа в життєвих та творчих долях її випускників: у 2 т. Т. 2 / упоряд.: Г. В. Самойленко, О. Г. Самойленко. Ніжин: Вид-цтво НДУ ім. М. Гоголя, 2020. 463 с.
33. Ніжинська вища школа у спогадах студентів і викладачів: мемуари: у 2 т. Т. 2. / упоряд.: Г. В. Самойленко, О. Г. Самойленко. Ніжин: Вид-цтво НДУ ім. М. Гоголя, 2015. 516 с.
34. Онищенко Н. П., Луняк Є. М. Ніжинське шістдесятництво: Леся Коцюба. Ніжин: Видавець Лисенко М.М., 2024. 276 с.
35. Особова справа асистента кафедри хімії Кислинської Галини Єрофіївни (1957–1963). *Архів Ніжинського державного університету* (далі – АНДУ). Ф. 427. Оп. 2-а. Спр. 4502.
36. Особова справа асистента кафедри ботаніки Сипливець Надії Миколаївни (1961–1989)]. *АНДУ*. Ф. 427. Оп. 2. Спр. 7614.
37. Особова справа Богми Олени Лаврентіївни (1952–1984). *АНДУ*. Ф. 427. Оп. 1Л. Спр. 4568.
38. Особова справа доцента кафедри англійської мови Шахрай Олесі Борисівни (1951-1980). *АНДУ*. Ф. 427. Оп. 1Л. Спр. 2932.
39. Особова справа доцента кафедри ботаніки Герасименко Ганни Федорівни (1948–1980). *АНДУ*. Ф. 427. Оп. 1Л. Спр. 5188.
40. Особова справа доцента кафедри ботаніки Нагорної Поліни Іванівни (1954–1989). *АНДУ*. Ф. 427. Оп. 10с. Спр. 56.

41. Особова справа доцента кафедри математики Колесник Лідії Іванівни (1963–1988). *АНДУ*. Ф. 427. Оп. 1Л. Спр. 7105.
42. Особова справа доцента кафедри педагогіки Пінчук Тамари Дмитрівни (1952–1999). *АНДУ*. Ф. 427. Оп. 10. Спр. 892.
43. Особова справа доцента кафедри російської мови Гомон Нінель Михайлівни (1947–1967). *АНДУ*. Ф. 427. Оп. 1Л. Спр. 2969.
44. Особова справа доцента кафедри української мови Неділько Оксани Данилівни (1959–1998)]. *АНДУ*. Ф. 427. Оп. 10. Спр. 3550.
45. Особова справа завідувача кафедри російської мови Кулініч Євгенії Григорівни (1944–1974). *АНДУ*. Ф. 427. Оп. 1Л. Спр. 1160.
46. Особова справа Колесникової Наталії Вікторівни (1949–1967). *АНДУ*. Ф. 427. Оп. 7-а. Спр. 3047.
47. Особова справа Одарич Надії Тихонівни (1947–1957). *АНДУ*. Ф. 427. Оп. 2-а. Спр. 583.
48. Особова справа старшого викладача кафедри історії КПРС і УРСР Білан Марії Іванівни (1944–1957)]. *АНДУ*. Ф. 427. Оп. 2-а. Спр. 1983.
49. Особова справа старшого викладача кафедри фізики Козакової Олени Гилелівни (1944–1970)]. *АНДУ*. Ф. 427. Оп. 1Л. Спр. 4001.
50. Особова справа старшого викладача кафедри математики Фурси Людмили Константинівни (1954–1981). *АНДУ*. Ф. 427. Оп. 1Л. Спр. 525.
51. Особова справа старшого викладача кафедри основ марксизму-ленінізму Тамбовцевої Анастасії Андріївни (1944–1969). *АНДУ*. Ф. 427. Оп. 2-а. Спр. 6126.
52. Особова справа старшого викладача кафедри педагогіки Волкової Лідії Миколаївни (1947–1956). *АНДУ*. Ф. 427. Оп. 2-а. Спр. 32.
53. Особова справа старшого викладача кафедри російської мови Волинчикової Катерини Пилипівни (1944–1972)]. *АНДУ*. Ф. 427. Оп. 2-а. Спр. 7805.
54. Особова справа старшого викладача кафедри української мови Лахно Ольги Петрівни (1953–1956). *АНДУ*. Ф. 427. Оп. 2-а. Спр. 61.
55. Особова справа старшого викладача кафедри зоології Назарової Людмили Степанівни (1949–1981). *АНДУ*. Ф. 427. Оп. 1Л. Спр. 3453.
56. Особова справа викладача німецької мови Калейник Зої Валентинівни (1962–1965). *АНДУ*. Ф. 427. Оп. 2-а. Спр. 4011.
57. Особова справа викладача кафедри історії КПРС і наукового комунізму Мощицької Олени Олександрівни (1959–1974). *АНДУ*. Ф. 427. Оп. 2-а. Спр. 9053.
58. Особова справа викладача кафедри історії КПРС та УРСР Медведської Лідії Олексіївни (1950–1956). *АНДУ*. Ф. 427. Оп. 2-а. Спр. 64.
59. Особова справа викладача кафедри зоології Нікітіної Любові Тимофіївни (1951–1975). *АНДУ*. Ф. 427. Оп. 2. Спр. 8495.

60. Особова справа викладача кафедри педагогіки Создаєвої Катерини Михайлівни (1952–1976). *АНДУ*. Ф. 427. Оп. 2-а. Спр. 10173.
61. Особова справа викладача кафедри зоології Москаленко Олександри Володимирівни (1944–1972). *АНДУ*. Ф. 427. Оп. 1Л. Спр. 2897.
62. Особова справа викладача російської мови Середи Валентини Борисівни (1953–1965). *АНДУ*. Ф. 427. Оп. 2-а. Спр. 4035.
63. Прохоренко О. А. Повсякденне життя науково-педагогічної інтелігенції України в післявоєнні роки (1945–1950). *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Київ, 2006. № 3. С. 161–166.
64. Різне листування по Ніжинському педагогічному (і учительському) інституту ім. М. В. Гоголя за 1949–1950 рр. *ВДАЧОН*. Ф. Р-6121. Оп. 3. Спр. 594.
65. Різне листування по Ніжинському педагогічному (і учительському) інституту ім. М. В. Гоголя за 1948–1951 рр. *ВДАЧОН*. Ф. Р-6121. Оп. 3. Спр. 701.
66. Різне листування по Ніжинському педагогічному (і учительському) інституту ім. М. В. Гоголя за 1953 рр. *ВДАЧОН*. Ф. Р-6121. Оп. 3. Спр. 929.
67. Річний звіт Ніжинського державного педагогічного (і учительського) інституту за 1946–1947 навчальний рік. *ВДАЧОН*. Ф. Р-6121. Оп. 3. Спр. 182.
68. Річний звіт Ніжинського державного педагогічного інституту за 1958–1959 навчальний рік. *ВДАЧОН*. Ф. Р-6121. Оп. 3. Спр. 1418.
69. Річний звіт Ніжинського державного педагогічного інституту за 1959–1960 навчальний рік (стаціонарний відділ). *ВДАЧОН*. Ф. Р-6121. Оп. 3. Спр. 1520.
70. Річний звіт Ніжинського державного педагогічного інституту ім. М. В. Гоголя за 1947–1948 навч. рік. *ВДАЧОН*. Ф. Р-6121. Оп. 3. Спр. 284.
71. Річний звіт Ніжинського державного педагогічного інституту ім. М. В. Гоголя за 1948–1949 навч. рік. *ВДАЧОН*. Ф. Р-6121. Оп. 3. Спр. 400.
72. Річний звіт Ніжинського державного педагогічного інституту ім. М. В. Гоголя за 1950–1951 навч. рік. *ВДАЧОН*. Ф. Р-6121. Оп. 3. Спр. 602.
73. Річний звіт Ніжинського державного педагогічного інституту ім. М. В. Гоголя за 1953–1954 навч. рік. *ВДАЧОН*. Ф. Р-6121. Оп. 3. Спр. 953.
74. Річний звіт Ніжинського державного педагогічного (і учительського) інституту ім. М. В. Гоголя за 1949–1950 навч. рік. *ВДАЧОН*. Ф. Р-6121. Оп. 3. Спр. 504.
75. Річні статистичні звіти про склад студентів за 1964 рік. *ВДАЧОН*. Ф. Р-6121. Оп. 3. Спр. 1863.
76. Річні статистичні звіти про успішність і контингент студентів за 1963 рік. *ВДАЧОН*. Ф. Р-6121. Оп. 3. Спр. 1773.
77. Розвиток української культури за роки Радянської влади / АН УРСР. Ін-т історії; Редкол.: П. П. Гудзенко (відп. ред.) та ін. Київ: Наукова думка, 1967. 368 с.

78. Справа №8 звітів Ніжинського педагогічного інституту ім. М. В. Гоголя за 1959 р. *ВДАЧОН*. Ф. Р-6121. Оп. 3. Спр. 1411.

79. Справа № 9 звітів по інституту за 1964 рік. Річний звіт про наукових робітників та спеціалістів. *ВДАЧОН*. Ф. Р-6121. Оп. 3. Спр. 1851.

80. Справа № 8 статистики Ніжинського педагогічного (і учительського) інституту ім. М. В. Гоголя за 1947 рік. *ВДАЧОН*. Ф. Р-6121. Оп. 3. Спр. 213.

81. Справа статистики Ніжинського педагогічного (і учительського) інституту ім. М. В. Гоголя за 1946 рік. *ВДАЧОН*. Ф. Р-6121. Оп. 3. Спр. 180.

82. Статистика за 1945 р. Статистичні відомості про перебування та рух студентів. *ВДАЧОН*. Ф. Р-6121. Оп. 3. Спр. 99.

83. Статистична звітність Ніжинського педагогічного інституту ім. М. В. Гоголя за 1948 рік. *ВДАЧОН*. Ф. Р-6121. Оп. 3. Спр. 387.

84. Статистичні звіти Ніжинського педагогічного (і учительського) інституту ім. М. В. Гоголя за 1952 рік. *ВДАЧОН*. Ф. Р-6121. Оп. 3. Спр. 806.

85. Статистичні звіти про кількість студентів Ніжинського педагогічного (і учительського) інституту ім. М. В. Гоголя за 1954 рік. *ВДАЧОН*. Ф. Р-6121. Оп. 3. Спр. 962.

86. Статистики Ніжинського педагогічного (і учительського) інституту ім. М. В. Гоголя за 1948 рік. *ВДАЧОН*. Ф. Р-6121. Оп. 3. Спр. 290.

87. Статистики Ніжинського педагогічного (і учительського) інституту ім. М. В. Гоголя за 1951 рік. *ВДАЧОН*. Ф. Р-6121. Оп. 3. Спр. 603.

88. Статистики Ніжинського педагогічного інституту ім. М. В. Гоголя за 1953 рік. *ВДАЧОН*. Ф. Р-6121. Оп. 3. Спр. 837.

89. Статистики Ніжинського педагогічного інституту ім. М. В. Гоголя за 1955 рік. *ВДАЧОН*. Ф. Р-6121. Оп. 3. Спр. 1065.

90. Статистики Ніжинського педагогічного інституту ім. М. В. Гоголя за 1956 р. *ВДАЧОН*. Ф. Р-6121. Оп. 3. Спр. 1157.

91. Статистики Ніжинського педагогічного інституту ім. М. В. Гоголя за 1957 р. *ВДАЧОН*. Ф. Р-6121. Оп. 3. Спр. 1256.

92. Статистики Ніжинського педагогічного інституту ім. М. В. Гоголя за 1958 р. *ВДАЧОН*. Ф. Р-6121. Оп. 3. Спр. 1320.

93. Статистики Ніжинського педагогічного інституту ім. М. В. Гоголя за 1959 р. *ВДАЧОН*. Ф. Р-6121. Оп. 3. Спр. 1417.

94. Статистики Ніжинського педагогічного інституту ім. М. В. Гоголя за 1960 рік про кількість студентів і викладачів. *ВДАЧОН*. Ф. Р-6121. Оп. 3. Спр. 1530.

95. Статистики Ніжинського педагогічного інституту ім. М. В. Гоголя за 1961 рік. *ВДАЧОН*. Ф. Р-6121. Оп. 3. Спр. 1599.

96. Статистики Ніжинського педагогічного інституту ім. М. В. Гоголя за 1962 рік. *ВДАЧОН*. Ф. Р-6121. Оп. 3. Спр. 1684.

97. Самойленко Г. В., Самойленко О. Г. Ніжинська вища школа: сторінки історії. Ніжин, 2005. 420 с.

98. Сірополко С. О. Історія освіти в Україні / Український Вільний університет; Друзі товариства імені Григорія Ващенка. Київ: Наукова думка, 2001. 912 с.

99. Старжець В. І. Боротьба радянської влади і українського підпілля за вплив на освітній простір західних областей УРСР у післявоєнний період (1944-1953 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Національний університет «Острозька академія». Острог, 2019. 20 с.

100. Українська РСР: закони і постанови: Закон про здійснення зв'язку школи з життям і про подальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР. Київ, 1959.

References

1. Baran, V. K., & Danylenko, V. M. (1999). *Ukraine v umovakh systemnoi kryzy (1946–1980-ti rr.)* [Ukraine under systemic crisis (1946-1980s)]. Kyiv: VD «Alternatyvy» [In Ukrainian].

2. Brekhunets, N. S. (2016). *Osvita v umovakh komandno-administrativnoi systemy Ukrainy v 60-80-i rr. XX st.: istoriografiia* [Education under the command-administrative system of Ukraine in the 60-80s of the XX century: historiography]. *Naukovi zapysky z ukrainskoi istorii – Scientific notes on Ukrainian history* (Vols 38), (pp. 156-163). Pereiaslav-Khmelnitskyi [In Ukrainian].

3. Brekhunets, N. S. (2006). *Navchalni zaklady osvity Ukrainy 50–80-kh rokiv XX st.: istoriografiia* [Educational institutions of Ukraine in the 50-80s of the XX century: historiography]. *Candidate's thesis*. Pereiaslav-Khmelnitskyi: UGSP [In Ukrainian].

4. Vasylychuk, T. V. (2007). *Vidnovlennia ta rozvytok systemy vyshchoi osvity v Ukraini (1943–1950 rr.)* [Restoration and development of higher education system in Ukraine (1943-1950)]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Zaporizhzhia: ZapNU [In Ukrainian].

5. Pitov, V. I. (Ed.). (1968). *Higher school of Ukrainian SSR for 50 years (1917-1967)* (Vol. 1). Kyiv: VD KU [In Ukrainian].

6. Hranatovych, L. V. (2000). *Vykladachi Nizhynskoi vyshchoi shkoly: bibliografichnyi pokazhchyk* [Teachers of Nizhyn Higher School: bibliographic index] (Vols. 2-3). Nizhyn: NizhSU [In Ukrainian].

7. Skott, Joan, V. (2010). *Zhinocha istoriia* [Women's history]. *Novi pidkhody do istoriopyssannia – New approaches to historiography* (Vols. 2), (pp. 61-90). Kyiv: VD «Nika-Tsentr» [In Ukrainian].

8. *Zvit za I semestr 1950-1951 navch. roku Nizhynskoho derzhavnoho pedahohichnoho instytutu im. M. V. Hoholia* [Report for the 1st semester of 1950-1951 academic year of Nizhyn M. V. Gogol State Pedagogical Institute]. *Department of*

Document Preservation of the State Archives of Chernihiv Region in Nizhyn, f. R-6121, inv. 3, c. 718 [In Ukrainian].

9. Zvit Nizhynskoho pedahohichnoho instytutu im. M. V. Hoholia za 1945-1946 navchalnyi rik [Report of Nizhyn M. V. Gogol Pedagogical Institute for the 1945-1946 academic year]. *Department of Document Preservation of the State Archives of Chernihiv Region in Nizhyn*, f. R-6121, inv. 3, c. 118 [In Ukrainian].

10. Zvit pro robotu Nizhynskoho derzhavnoho pedahohichnoho instytutu za 1960-1961 navchalnyi rik (statsionarnyi viddil) [Report on the work of Nizhyn State Pedagogical Institute for the 1960-1961 academic year (full-time department)]. *Department of Document Preservation of the State Archives of Chernihiv Region in Nizhyn*, f. R-6121, inv. 3, c. 1600 [In Ukrainian].

11. Zvit pro robotu Nizhynskoho derzhavnoho pedahohichnoho instytutu za 1961-1962 navch. rik (statsionarnyi viddil) [Report on the work of Nizhyn State Pedagogical Institute for the 1961-1962 academic year (full-time department)]. *Department of Document Preservation of the State Archives of Chernihiv Region in Nizhyn*, f. R-6121, inv. 3, c. 1685 [In Ukrainian].

12. Zvit pro robotu Nizhynskoho derzhavnoho pedahohichnoho instytutu za 1962-1963 navch. rik (statsionarnyi viddil) [Report on the work of Nizhyn State Pedagogical Institute for the 1962-1963 academic year (full-time department)]. *Department of Document Preservation of the State Archives of Chernihiv Region in Nizhyn*, f. R-6121, inv. 3, c. 1775 [In Ukrainian].

13. Zvit pro robotu statsionarnoho viddilu Nizhynskoho derzhavnoho pedahohichnoho instytutu im. M. V. Hoholia za 1954-1955 navch. rik [Report on the work of the full-time department of Nizhyn M. V. Gogol State Pedagogical Institute for the 1954-1955 academic year]. *Department of Document Preservation of the State Archives of Chernihiv Region in Nizhyn*, f. R-6121, inv. 3, c. 1058 [In Ukrainian].

14. Zvit pro robotu statsionarnoho viddilu Nizhynskoho derzhavnoho pedahohichnoho instytutu im. M. V. Hoholia za 1955-1956 navch. rik [Report on the work of the full-time department of Nizhyn M. V. Gogol State Pedagogical Institute for the 1955-1956 academic year]. *Department of Document Preservation of the State Archives of Chernihiv Region in Nizhyn*, f. R-6121, inv. 3, c. 1160 [In Ukrainian].

15. Zvit pro robotu statsionarnoho viddilu Nizhynskoho derzhavnoho pedahohichnoho instytutu im. M. V. Hoholia za 1956-1957 navch. rik [Report on the work of the full-time department of Nizhyn M. V. Gogol State Pedagogical Institute for the 1956-1957 academic year]. *Department of Document Preservation of the State Archives of Chernihiv Region in Nizhyn*, f. R-6121, inv. 3, c. 1249 [In Ukrainian].

16. Zvit pro robotu statsionarnoho viddilu Nizhynskoho derzhavnoho pedahohichnoho instytutu im. M. V. Hoholia za 1957-1958 navch. rik [Report on the work of the full-time department of Nizhyn M. V. Gogol State Pedagogical Institute for the 1957-1958 academic year]. *Department of Document Preservation of the State Archives of Chernihiv Region in Nizhyn*, f. R-6121, inv. 3, c. 1332 [In Ukrainian].

17. Zvity Nizhynskoho pedahohichnoho instytutu za 1955 r. [Reports of Nizhyn Pedagogical Institute for 1955]. *Department of Document Preservation of the State Archives of Chernihiv Region in Nizhyn*, f. R-6121, inv. 3, c. 1101 [In Ukrainian].

18. Zvity Nizhynskoho pedahohichnoho instytutu za 1956 r. pro naukovykh robotnykiv ta spetsialistiv [Reports of Nizhyn Pedagogical Institute for 1956 on scientific workers and specialists]. *Department of Document Preservation of the State Archives of Chernihiv Region in Nizhyn*, f. R-6121, inv. 3, c. 1151 [In Ukrainian].

19. Zvity Nizhynskoho pedinstytutu za 1957 r. [Reports of Nizhyn Pedagogical Institute for 1957]. *Department of Document Preservation of the State Archives of Chernihiv Region in Nizhyn*, f. R-6121, inv. 3, c. 1238 [In Ukrainian].

20. Zvity po Nizhynskomu derzhavnomu pedahohichnomu instytutu za 1963 rik [Reports on Nizhyn State Pedagogical Institute for 1963]. *Department of Document Preservation of the State Archives of Chernihiv Region in Nizhyn*, f. R-6121, inv. 3, c. 1757 [In Ukrainian].

21. Zvitnosti Nizhynskoho pedahohichnoho (i uchytelskoho) instytutu im. M. V. Hoholia za 1950 rik [Reports of Nizhyn M. V. Gogol Pedagogical (and Teachers') Institute for 1950]. *Department of Document Preservation of the State Archives of Chernihiv Region in Nizhyn*, f. R-6121, inv. 3, c. 517 [In Ukrainian].

22. Zvitnosti Nizhynskoho pedahohichnoho instytutu im. M. V. Hoholia (zahalna kantseliariia) za 1949 rik [Reports of Nizhyn M. V. Gogol Pedagogical Institute (general office) for 1949]. *Department of Document Preservation of the State Archives of Chernihiv Region in Nizhyn*, f. R-6121, inv. 3, c. 476 [In Ukrainian].

23. Zuban, O. K. (1967). Borotba Ukrainy za rozvytok narodnoi osvity i pidhotovku kadriv dlia narodnoho hospodarstva (1945-1952 rr.) [Ukraine's struggle for the development of public education and training for the national economy (1945-1952)]. Lviv [In Ukrainian].

24. Kahanov, Yu. O. (2019). Konstruiuvannia «radianskoi liudyny» (1953-1991): ukrainska versiiia [Construction of the «Soviet person» (1953-1991): Ukrainian version]. F. H. Turchenko (Ed.). Zaporozhye: VD «Inter-M» [In Ukrainian].

25. Kuldivatova, O. D. (2017). Nizhynska vyshcha shkola: vykladachi i vypuskniky: kalendar znamennykh i pamiatnykh dat na 2018 rik [Nizhyn Higher School: teachers and graduates: calendar of significant and memorable dates for 2018]. Nizhyn: NizhSU [In Ukrainian].

26. Lystuvannia z NKO URSR, KVSh pry RNK URSR ta VKVSh pry RNK SRSR za 1945 rikn [Correspondence with People's Commissariat of Education of Ukrainian SSR, Committee of Higher Education under the Council of People's Commissars of Ukrainian SSR and All-Union Committee of Higher Education under the Council of People's Commissars of USSR for 1945]. *Department of Document Preservation of the State Archives of Chernihiv Region in Nizhyn*, f. R-6121, inv. 3, c. 86 [In Ukrainian].

27. Lystuvannia Nizhynskoho pedahohichnoho instytutu im. M. V. Hoholia z Ministerstvom vyshchoi osvity SRSR za 1948 rik [Correspondence of Nizhyn M. V. Gogol Pedagogical Institute with the Ministry of Higher Education of USSR for 1948]. *Department of Document Preservation of the State Archives of Chernihiv Region in Nizhyn*, f. R-6121, inv. 3, c. 362 [In Ukrainian].

28. Medvid, L. A. (2003). *Istoriia natsionalnoi osvity i pedahohichnoi dumky v Ukraini* [History of national education and pedagogical thought in Ukraine]. Kyiv: VD «Vikar» [In Ukrainian].

29. Mironova, I. S. (2016). *Natsionalne pytannia v URSR (1920-ti–1980-ti rr.): problemy ta shliakhy vyrishennia* [The national question in the Ukrainian SSR (1920s–1980s): Problems and solutions]. *Istorychnyi arkhiv: naukovy studii* – Historical Archive: Scientific Studies, no. 17, pp. 63–69 [In Ukrainian].

30. Michuda, V. V. (2016). *Radianska systema osvity u povoiennyi period (1945–1950-i roky)* [Soviet education system in the post-war period (1945–1950s)]. *Molodyi naukovec* – Young scientist, no. 12, pp. 267–271 [In Ukrainian].

31. Bondar, L. H. (Ed.). (1967). *Public education and pedagogical science in Ukrainian SSR. 1917–1967*. Kyiv: VD «Radianska shkola» [In Ukrainian].

32. Samoilenko, H. V., & Samoilenko, O. H. (Eds.). (2015). *Nizhyn Higher School in the memories of students and teachers: memoirs* (Vol. 2). Nizhyn: VD NizhSU [In Ukrainian].

33. Samoilenko, H. V., & Samoilenko, O. H. (Eds.). (2020). *Nizhyn Higher School in the life and creative destinies of its graduates* (Vol. 2). Nizhyn: VD NizhSU [In Ukrainian].

34. Onyshchenko, N. P., & Luniak, Ye. M. (2024). *Nizhynske shistdesiatnytstvo: Lesia Kotsiuba* [Nizhyn Sixties: Lesia Kotsiuba]. Nizhyn: VD Lysenko M.M. [In Ukrainian].

35. Osobova sprava asystenta kafedry khimii Kyslynskoï Halyny Yerofiiivny (1957–1963) [Personal file of Halyna Yerofiiivna Kyslynska, assistant of the Chemistry Department (1957–1963)]. *Archive of Nizhyn State University*, f. 427, inv. 2-a, c. 4502 [In Ukrainian].

36. Osobova sprava asystenta kafedry botaniky Syplivets Nadii Mykolaivny (1961–1989) [Personal file of Nadiia Mykolaivna Syplivets, assistant of the Botany Department (1961–1989)]. *Archive of Nizhyn State University*, f. 427, inv. 2, c. 7614 [In Ukrainian].

37. Osobova sprava Bohmy Oleny Lavrentiivny (1952–1984) [Personal file of Olena Lavrentiivna Bohma (1952–1984)]. *Archive of Nizhyn State University*, f. 427, inv. 1L, c. 4568 [In Ukrainian].

38. Osobova sprava dotsenta kafedry anhliiskoi movy Shakhrai Olesi Borysivny (1951–1980) [Personal file of Olesia Borysivna Shakhrai, Associate Professor of the English Language Department (1951–1980)]. *Archive of Nizhyn State University*, f. 427, inv. 1L, c. 2932 [In Ukrainian].

39. Osobova sprava dotsenta kafedry botaniky Herasymenko Hanny Fedorivny (1948-1980) [Personal file of Hanna Fedorivna Herasymenko, Associate Professor of the Botany Department (1948-1980)]. *Archive of Nizhyn State University*, f. 427, inv. 1L, c. 5188 [In Ukrainian].

40. Osobova sprava dotsenta kafedry botaniky Nahornoi Poliny Ivanivny (1954-1989) [Personal file of Polina Ivanivna Nahorna, Associate Professor of the Botany Department (1954-1989)]. *Archive of Nizhyn State University*, f. 427, inv. 10s, c. 56 [In Ukrainian].

41. Osobova sprava dotsenta kafedry matematyky Kolesnyk Lidii Ivanivny (1963-1988) [Personal file of Lidiia Ivanivna Kolesnyk, Associate Professor of the Mathematics Department (1963-1988)]. *Archive of Nizhyn State University*, f. 427, inv. 1L, c. 7105 [In Ukrainian].

42. Osobova sprava dotsenta kafedry pedahohiky Pinchuk Tamyry Dmytrivny (1952-1999) [Personal file of Tamara Dmytrivna Pinchuk, Associate Professor of the Pedagogy Department (1952-1999)]. *Archive of Nizhyn State University*, f. 427, inv. 10, c. 892 [In Ukrainian].

43. Osobova sprava dotsenta kafedry rosiiskoi movy Homon Ninel Mykhailivny (1947-1967) [Personal file of Ninel Mykhailivna Homon, Associate Professor of the Russian Language Department (1947-1967)]. *Archive of Nizhyn State University*, f. 427, inv. 1L, c. 2969 [In Ukrainian].

44. Osobova sprava dotsenta kafedry ukrainskoi movy Nedilko Oksany Danylivny (1959-1998) [Personal file of Oksana Danylivna Nedilko, Associate Professor of the Ukrainian Language Department (1959-1998)]. *Archive of Nizhyn State University*, f. 427, inv. 10, c. 3550 [In Ukrainian].

45. Osobova sprava zaviduvacha kafedry rosiiskoi movy Kulinich Yevhenii Hryhorivny (1944-1974) [Personal file of Yevheniia Hryhorivna Kulinich, Head of the Russian Language Department (1944-1974)]. *Archive of Nizhyn State University*, f. 427, inv. 1L, c. 1160 [In Ukrainian].

46. Osobova sprava Kolesnykovoi Natalii Viktorivny (1949-1967) [Personal file of Nataliia Viktorivna Kolesnykova (1949-1967)]. *Archive of Nizhyn State University*, f. 427, inv. 7-a, c. 3047 [In Ukrainian].

47. Osobova sprava Odarych Nadii Tykhonivny (1947-1957) [Personal file of Nadiia Tykhonivna Odarych (1947-1957)]. *Archive of Nizhyn State University*, f. 427, inv. 2-a, c. 583 [In Ukrainian].

48. Osobova sprava starshoho vykladacha kafedry istorii KPRS i URSR Bilan Marii Ivanivny (1944-1957) [Personal file of Mariia Ivanivna Bilan, Senior Lecturer of the Department of History of CPSU and Ukrainian SSR (1944-1957)]. *Archive of Nizhyn State University*, f. 427, inv. 2-a, c. 1983 [In Ukrainian].

49. Osobova sprava starshoho vykladacha kafedry fizyky Kozakovoi Oleny Hylelivny (1944-1970) [Personal file of Olena Hylelivna Kozakova, Senior Lecturer

of the Physics Department (1944-1970)]. *Archive of Nizhyn State University*, f. 427, inv. 1L, c. 4001 [In Ukrainian].

50. Osobova sprava starshoho vykladacha kafedry matematyky Fursy Liudmyly Konstantynivny (1954-1981) [Personal file of Liudmyla Konstantynivna Fursa, Senior Lecturer of the Mathematics Department (1954-1981)]. *Archive of Nizhyn State University*, f. 427, inv. 1L, c. 525 [In Ukrainian].

51. Osobova sprava starshoho vykladacha kafedry osnov marksyzmu-leninizmu Tambovtsevoi Anastasii Andriivny (1944-1969) [Personal file of Anastasiia Andriivna Tambovtseva, Senior Lecturer of the Department of Fundamentals of Marxism-Leninism (1944-1969)]. *Archive of Nizhyn State University*, f. 427, inv. 2-a, c. 6126 [In Ukrainian].

52. Osobova sprava starshoho vykladacha kafedry pedahohiky Volkovoi Lidii Mykolaivny (1947-1956) [Personal file of Lidiia Mykolaivna Volkova, Senior Lecturer of the Pedagogy Department (1947-1956)]. *Archive of Nizhyn State University*, f. 427, inv. 2-a, c. 32 [In Ukrainian].

53. Osobova sprava starshoho vykladacha kafedry rosiiskoi movy Volynchykovoi Kateryny Pylypivny (1944-1972) [Personal file of Kateryna Pylypivna Volynchykova, Senior Lecturer of the Russian Language Department (1944-1972)]. *Archive of Nizhyn State University*, f. 427, inv. 2-a, c. 7805 [In Ukrainian].

54. Osobova sprava starshoho vykladacha kafedry ukrainskoi movy Lakhno Olhy Petrivny (1953-1956) [Personal file of Olha Petrivna Lakhno, Senior Lecturer of the Ukrainian Language Department (1953-1956)]. *Archive of Nizhyn State University*, f. 427, inv. 2-a, c. 61 [In Ukrainian].

55. Osobova sprava starshoho vykladacha kafedry zoolohii Nazarovoi Liudmyly Stepanivny (1949-1981) [Personal file of Liudmyla Stepanivna Nazarova, Senior Lecturer of the Zoology Department (1949-1981)]. *Archive of Nizhyn State University*, f. 427, inv. 1L, c. 3453 [In Ukrainian].

56. Osobova sprava vykladacha nimetskoi movy Kaleinyk Zoi Valentynivny (1962-1965) [Personal file of Zoia Valentynivna Kaleinyk, German Language Teacher (1962-1965)]. *Archive of Nizhyn State University*, f. 427, inv. 2-a, c. 4011 [In Ukrainian].

57. Osobova sprava vykladacha kafedry istorii KPRS i naukovooho komunizmu Moshchytskoi Oleny Oleksandrivny (1959-1974) [Personal file of Olena Oleksandrivna Moshchytska, Lecturer of the Department of CPSU History and Scientific Communism (1959-1974)]. *Archive of Nizhyn State University*, f. 427, inv. 2-a, c. 9053 [In Ukrainian].

58. Osobova sprava vykladacha kafedry istorii KPRS ta URSR Medvedskoi Lidii Oleksiivny (1950-1956) [Personal file of Lidiia Oleksiivna Medvedska, Lecturer of the Department of CPSU and Ukrainian SSR History (1950-1956)]. *Archive of Nizhyn State University*, f. 427, inv. 2-a, c. 64 [In Ukrainian].

59. Osobova sprava vykladacha kafedry zoolohii Nikitinoi Liubovi Tymofiivny (1951-1975) [Personal file of Liubov Tymofiivna Nikitina, Lecturer of the Zoology Department (1951-1975)]. *Archive of Nizhyn State University*, f. 427, inv. 2, c. 8495 [In Ukrainian].

60. Osobova sprava vykladacha kafedry pedahohiky Sozdaievoi Kateryny Mykhailivny (1952-1976) [Personal file of Kateryna Mykhailivna Sozdaieva, Lecturer of the Pedagogy Department (1952-1976)]. *Archive of Nizhyn State University*, f. 427, inv. 2-a, c. 10173 [In Ukrainian].

61. Osobova sprava vykladacha kafedry zoolohii Moskalenko Oleksandry Volodymyrivny (1944-1972) [Personal file of Oleksandra Volodymyrivna Moskalenko, Lecturer of the Zoology Department (1944-1972)]. *Archive of Nizhyn State University*, f. 427, inv. 1L, c. 2897 [In Ukrainian].

62. Osobova sprava vykladacha rosiiskoi movy Seredy Valentyny Borysivny (1953-1965) [Personal file of Valentyna Borysivna Sereda, Russian Language Teacher (1953-1965)]. *Archive of Nizhyn State University*, f. 427, inv. 2-a, c. 4035 [In Ukrainian].

63. Prokhorenko, O. A. (2006). Povsiakdenne zhyttia naukovo-pedahohichnoi intelihtentsii Ukrainy v pisliavoienni roky (1945-1950) [Everyday life of scientific and pedagogical intelligentsia of Ukraine in the post-war years (1945-1950)]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova* – Scientific journal of the National Pedagogical University named after M. P. Drahomanova, no. 3, pp. 161-166 [In Ukrainian].

64. Rizne lystuvannia po Nizhynskomu pedahohichnomu (i uchytsel'skomu) instytutu im. M. V. Hoholia za 1949-1950 rr. [Various correspondence of Nizhyn M. V. Gogol Pedagogical (and Teachers') Institute for 1949-1950]. *Department of Document Preservation of the State Archives of Chernihiv Region in Nizhyn*, f. R-6121, inv. 3, c. 594 [In Ukrainian].

65. Rizne lystuvannia po Nizhynskomu pedahohichnomu (i uchytsel'skomu) instytutu im. M. V. Hoholia za 1948-1951 rr. [Various correspondence of Nizhyn M. V. Gogol Pedagogical (and Teachers') Institute for 1948-1951]. *Department of Document Preservation of the State Archives of Chernihiv Region in Nizhyn*, f. R-6121, inv. 3, c. 701 [In Ukrainian].

66. Rizne lystuvannia po Nizhynskomu pedahohichnomu (i uchytsel'skomu) instytutu im. M. V. Hoholia za 1953 rr. [Various correspondence of Nizhyn M. V. Gogol Pedagogical (and Teachers') Institute for 1953]. *Department of Document Preservation of the State Archives of Chernihiv Region in Nizhyn*, f. R-6121, inv. 3, c. 929 [In Ukrainian].

67. Richnyi zvit Nizhynskoho derzhavnoho pedahohichnoho (i uchytsel'skoho) instytutu za 1946-1947 navchalnyi rik [Annual report of Nizhyn State Pedagogical (and Teachers') Institute for the 1946-1947 academic year]. *Department of Document*

Preservation of the State Archives of Chernihiv Region in Nizhyn, f. R-6121, inv. 3, c. 182 [In Ukrainian].

68. Richnyi zvit Nizhynskoho derzhavnoho pedahohichnoho instytutu za 1958-1959 navchalnyi rik [Annual report of Nizhyn State Pedagogical Institute for the 1958-1959 academic year]. *Department of Document Preservation of the State Archives of Chernihiv Region in Nizhyn*, f. R-6121, inv. 3, c. 1418 [In Ukrainian].

69. Richnyi zvit Nizhynskoho derzhavnoho pedahohichnoho instytutu za 1959-1960 navchalnyi rik (statsionarnyi viddil) [Annual report of Nizhyn State Pedagogical Institute for the 1959-1960 academic year (full-time department)]. *Department of Document Preservation of the State Archives of Chernihiv Region in Nizhyn*, f. R-6121, inv. 3, c. 1520 [In Ukrainian].

70. Richnyi zvit Nizhynskoho derzhavnoho pedahohichnoho instytutu im. M. V. Hoholia za 1947-1948 navch. rik [Annual report of Nizhyn M. V. Gogol State Pedagogical Institute for the 1947-1948 academic year]. *Department of Document Preservation of the State Archives of Chernihiv Region in Nizhyn*, f. R-6121, inv. 3, c. 284 [In Ukrainian].

71. Richnyi zvit Nizhynskoho derzhavnoho pedahohichnoho instytutu im. M. V. Hoholia za 1948-1949 navch. rik [Annual report of Nizhyn M. V. Gogol State Pedagogical Institute for the 1948-1949 academic year]. *Department of Document Preservation of the State Archives of Chernihiv Region in Nizhyn*, f. R-6121, inv. 3, c. 400 [In Ukrainian].

72. Richnyi zvit Nizhynskoho derzhavnoho pedahohichnoho instytutu im. M. V. Hoholia za 1950-1951 navch. rik [Annual report of Nizhyn M. V. Gogol State Pedagogical Institute for the 1950-1951 academic year]. *Department of Document Preservation of the State Archives of Chernihiv Region in Nizhyn*, f. R-6121, inv. 3, c. 602 [In Ukrainian].

73. Richnyi zvit Nizhynskoho derzhavnoho pedahohichnoho instytutu im. M. V. Hoholia za 1953-1954 navch. rik [Annual report of Nizhyn M. V. Gogol State Pedagogical Institute for the 1953-1954 academic year]. *Department of Document Preservation of the State Archives of Chernihiv Region in Nizhyn*, f. R-6121, inv. 3, c. 953 [In Ukrainian].

74. Richnyi zvit Nizhynskoho derzhavnoho pedahohichnoho (i uchytelskoho) instytutu im. M. V. Hoholia za 1949-1950 navch. rik [Annual report of Nizhyn M. V. Gogol State Pedagogical (and Teachers') Institute for the 1949-1950 academic year]. *Department of Document Preservation of the State Archives of Chernihiv Region in Nizhyn*, f. R-6121, inv. 3, c. 504 [In Ukrainian].

75. Richni statystychni zvity pro sklad studentiv za 1964 rik [Annual statistical reports on student composition for 1964]. *Department of Document Preservation of the State Archives of Chernihiv Region in Nizhyn*, f. R-6121, inv. 3, c. 1863 [In Ukrainian].

76. Richni statystychni zvity pro uspishnist i kontynhent studentiv za 1963 rik. [Annual statistical reports on student performance and contingent for 1963].

Department of Document Preservation of the State Archives of Chernihiv Region in Nizhyn, f. R-6121, inv. 3, c. 1773 [In Ukrainian].

77. Hudzenko, P. P. (Ed.). (1967). *Development of Ukrainian culture during the years of Soviet power*. Kyiv: VD «Naukova dumka» [In Ukrainian].

78. Sprava №8 zvitiv Nizhynskoho pedahohichnoho instytutu im. M. V. Hoholia za 1959 r. [File No. 8 of reports of Nizhyn M. V. Gogol Pedagogical Institute for 1959]. *Department of Document Preservation of the State Archives of Chernihiv Region in Nizhyn, f. R-6121, inv. 3, c. 1411 [In Ukrainian].*

79. Sprava № 9 zvitiv po instytutu za 1964 rik. Richnyi zvit pro naukovykh robitnykiv ta spetsialistiv [File No. 9 of institute reports for 1964. Annual report on scientific workers and specialists]. *Department of Document Preservation of the State Archives of Chernihiv Region in Nizhyn, f. R-6121, inv. 3, c. 1851 [In Ukrainian].*

80. Sprava № 8 statystyky Nizhynskoho pedahohichnoho (i uchyteľskoho) instytutu im. M. V. Hoholia za 1947 rik [File No. 8 of statistics of Nizhyn M. V. Gogol Pedagogical (and Teachers') Institute for 1947]. *Department of Document Preservation of the State Archives of Chernihiv Region in Nizhyn, f. R-6121, inv. 3, c. 213 [In Ukrainian].*

81. Sprava statystyky Nizhynskoho pedahohichnoho (i uchyteľskoho) instytutu im. M. V. Hoholia za 1946 rik [Statistics file of Nizhyn M. V. Gogol Pedagogical (and Teachers') Institute for 1946]. *Department of Document Preservation of the State Archives of Chernihiv Region in Nizhyn, f. R-6121, inv. 3, c. 180 [In Ukrainian].*

82. Statystyka za 1945 r. Statystychni vidomosti pro perebuvannia ta rukh studentiv [Statistics for 1945. Statistical data on student attendance and movement]. *Department of Document Preservation of the State Archives of Chernihiv Region in Nizhyn, f. R-6121, inv. 3, c. 99 [In Ukrainian].*

83. Statystychna zvitnist Nizhynskoho pedahohichnoho instytutu im. M. V. Hoholia za 1948 rik [Statistical reporting of Nizhyn M. V. Gogol Pedagogical Institute for 1948]. *Department of Document Preservation of the State Archives of Chernihiv Region in Nizhyn, f. R-6121, inv. 3, c. 387 [In Ukrainian].*

84. Statystychni zvity Nizhynskoho pedahohichnoho (i uchyteľskoho) instytutu im. M. V. Hoholia za 1952 rik [Statistical reports of Nizhyn M. V. Gogol Pedagogical (and Teachers') Institute for 1952]. *Department of Document Preservation of the State Archives of Chernihiv Region in Nizhyn, f. R-6121, inv. 3, c. 806 [In Ukrainian].*

85. Statystychni zvity pro kilkist studentiv Nizhynskoho pedahohichnoho (i uchyteľskoho) instytutu im. M. V. Hoholia za 1954 rik [Statistical reports on the number of students at Nizhyn M. V. Gogol Pedagogical (and Teachers') Institute for 1954.]. *Department of Document Preservation of the State Archives of Chernihiv Region in Nizhyn, f. R-6121, inv. 3, c. 962 [In Ukrainian].*

86. Statystyky Nizhynskoho pedahohichnoho (i uchyteľskoho) instytutu im. M. V. Hoholia za 1948 rik [Statistics of Nizhyn M. V. Gogol Pedagogical (and

Teachers') Institute for 1948]. *Department of Document Preservation of the State Archives of Chernihiv Region in Nizhyn*, f. R-6121, inv. 3, c. 290 [In Ukrainian].

87. Statystyky Nizhynskoho pedahohichnoho (i uchytelskoho) instytutu im. M. V. Hoholia za 1951 rik [Statistics of Nizhyn M. V. Gogol Pedagogical (and Teachers') Institute for 1951]. *Department of Document Preservation of the State Archives of Chernihiv Region in Nizhyn*, f. R-6121, inv. 3, c. 603 [In Ukrainian].

88. Statystyky Nizhynskoho pedahohichnoho instytutu im. M. V. Hoholia za 1953 rik [Statistics of Nizhyn M. V. Gogol Pedagogical Institute for 1953]. *Department of Document Preservation of the State Archives of Chernihiv Region in Nizhyn*, f. R-6121, inv. 3, c. 837 [In Ukrainian].

89. Statystyky Nizhynskoho pedahohichnoho instytutu im. M. V. Hoholia za 1955 rik [Statistics of Nizhyn M. V. Gogol Pedagogical Institute for 1955]. *Department of Document Preservation of the State Archives of Chernihiv Region in Nizhyn*, f. R-6121, inv. 3, c. 1065 [In Ukrainian].

90. Statystyky Nizhynskoho pedahohichnoho instytutu im. M. V. Hoholia za 1956 r. [Statistics of Nizhyn M. V. Gogol Pedagogical Institute for 1956]. *Department of Document Preservation of the State Archives of Chernihiv Region in Nizhyn*, f. R-6121, inv. 3, c. 1157 [In Ukrainian].

91. Statystyky Nizhynskoho pedahohichnoho instytutu im. M. V. Hoholia za 1957 r. [Statistics of Nizhyn M. V. Gogol Pedagogical Institute for 1957]. *Department of Document Preservation of the State Archives of Chernihiv Region in Nizhyn*, f. R-6121, inv. 3, c. 1256 [In Ukrainian].

92. Statystyky Nizhynskoho pedahohichnoho instytutu im. M. V. Hoholia za 1958 r. [Statistics of Nizhyn M. V. Gogol Pedagogical Institute for 1958]. *Department of Document Preservation of the State Archives of Chernihiv Region in Nizhyn*, f. R-6121, inv. 3, c. 1320 [In Ukrainian].

93. Statystyky Nizhynskoho pedahohichnoho instytutu im. M. V. Hoholia za 1959 r. [Statistics of Nizhyn M. V. Gogol Pedagogical Institute for 1959]. *Department of Document Preservation of the State Archives of Chernihiv Region in Nizhyn*, f. R-6121, inv. 3, c. 1417 [In Ukrainian].

94. Statystyky Nizhynskoho pedahohichnoho instytutu im. M. V. Hoholia za 1960 rik pro kilkist studentiv i vykladachiv [Statistics of Nizhyn M. V. Gogol Pedagogical Institute for 1960 on the number of students and teachers]. *Department of Document Preservation of the State Archives of Chernihiv Region in Nizhyn*, f. R-6121, inv. 3, c. 1530 [In Ukrainian].

95. Statystyky Nizhynskoho pedahohichnoho instytutu im. M. V. Hoholia za 1961 rik [Statistics of Nizhyn M. V. Gogol Pedagogical Institute for 1961]. *Department of Document Preservation of the State Archives of Chernihiv Region in Nizhyn*, f. R-6121, inv. 3, c. 1599 [In Ukrainian].

96. Statystyky Nizhynskoho pedahohichnoho instytutu im. M. V. Hoholia za 1962 rik [Statistics of Nizhyn M. V. Gogol Pedagogical Institute for 1962]. *Department*

of Document Preservation of the State Archives of Chernihiv Region in Nizhyn, f. R-6121, inv. 3, c. 1684 [In Ukrainian].

97. Samoilenko, H. V. & Samoilenko, O. H. (2005). Nizhynska vyshcha shkola: storinky istorii [Nizhyn Higher School: pages of history]. Nizhyn: VD «Aspekt-Polihrاف» [In Ukrainian].

98. Siropolko, S. O. (2001). Istoriiia osvity v Ukraini [History of education in Ukraine]. Kyiv: VD «Naukova dumka» [In Ukrainian].

99. Starzhets, V. I. (2019). Borotba radianskoi vlady i ukrainskoho pidpillia za vplyv na osvittii prostir zakhidnykh oblastei URSR u pisliavoiennyi period (1944-1953 rr.) [The struggle between Soviet authorities and Ukrainian underground for influence on the educational space of western regions of the Ukrainian SSR in the post-war period (1944-1953)]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv: NaYOA [In Ukrainian].

100. Ukrainian Soviet Socialist Republic. (1959). Zakon pro zdiisnennia zviazku shkoly z zhyttiam i pro podalshyi rozvytok systemy narodnoi osvity v Ukrainiskii RSR [Law on implementing the connection between school and life and on further development of the public education system in Ukrainian SSR] [In Ukrainian].

Надійшла до редакції: 13.02.2025 р.